

oud-HOORN

KWARTAALBLAD
van de VERENIGING „oud-HOORN”

7e jaargang
nr. 2
juni 1985

„Oud-Hoorn”

Artikel 2 der Statuten, goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 15 november 1917:
„Het doel der vereeniging is het behouden van de schoonheid en het in herinnering houden van het verleden der stad Hoorn en hare omgeving”.

Kwartaalblad van de Vereniging „Oud-Hoorn”.
Gratis voor leden. Losse nummers, alleen voor leden,
verkrijgbaar à f 2,— per exemplaar bij het
verspreidingsadres.

Bestuur: J. M. Baltus, voorzitter
L. P. M. Hoogeveen, secretaris
mw. E. Millenaar, 2e secretaris
W. L. van der Waal, penningmeester

leden: A. de Graaf (archivaris)
Y. J. Hangelbroek
H. W. Saaltink
A. Boezaard
mw. L. Rensema-Brevet

Secretariaat: Postbus 346, 1620 AH HOORN

Contributie: f 20,— per jaar, inclusief toezending van het
kwartaalblad.

Giro 21 44 888 t.n.v. W. L. van der Waal
Postbus 346
1620 AH HOORN

Redactiecommissie:

J. L. N. Dijkstra
R. de Knegt
K. Korpershoek
H. W. Saaltink
Femke Uiterwijk
W. Vingerhoed

Redactie-adres:

J. L. N. Dijkstra
Rotiusstraat 46
1624 GC Hoorn, tel. 1 71 17

Opgave nieuwe leden en tevens

verspreidingsadres:

C. Koppers
Botter 39
1625 DC HOORN
tel. 3 39 23

Archiefdienst Westfriesse Gemeenten:

Het streekarchief is gevestigd in het Stadhuis van Hoorn,
Nieuwe Steen 1, tel. 3 12 34.

Postadres: Archiefdienst Westfriesse Gemeenten
Postbus 603
1620 AR HOORN

De studiezaal is geopend van maandag t/m vrijdag van
9.00-17.00 uur en iedere tweede en vierde woensdag van
de maand van 19.00-22.00 uur (behalve juli en augustus).
Tussen 12.30 en 13.30 uur en ná 16.45 uur kunnen geen
stukken worden aangevraagd.

Tarieven:

door het archief verricht onderzoek f 9,40 per half uur;
fotokopieën f 0,70.

Eigen onderzoek op de studiezaal en het lenen van
boeken uit de bibliotheek (niet alles wordt uitgeleend) is
gratis.

Westfries Museum:

Rode Steen 1, Hoorn (tel. 1 55 97).

Geopend: het gehele jaar,

maandag t/m vrijdag van 11.00-17.00 uur,
zaterdag en zondag van 14.00-17.00 uur.

Bureau: Achterom 2-4, 1621 KV Hoorn

Drukker van dit blad:

NV Drukkerij Edecea,
Italiaanse Zeedijk 16A, Postbus 7, 1620 AA Hoorn

Volgend nummer en inleverdatum kopij

Het volgende nummer (7e jaargang nr. 3) zal verschijnen op 15 sept. 1985. U wordt verzocht eventuele kopij voor dit nummer uiterlijk 15 aug. 1985 in te leveren bij het redactie-adres:

J. L. N. Dijkstra, Rotiusstraat 46, 1624 GC Hoorn, tel. 02290 - 1 71 17.

Verantwoording illustraties van dit verschijningsnummer:

J. L. N. Dijkstra, K. Korpershoek, J. M. Baltus, F. Uiterwijk, R. de Knegt, Westfries Museum.

Copyright:

Gehele of gedeeltelijke overname van teksten en/of illustraties uit dit blad is alleen toegestaan na toestemming van de auteur of de redactie van „Oud-Hoorn”.

Bestuursmededelingen

Vestiging C. en A. in Hoorn

De omslag van het vorig kwartaalbladnummer (april 1985) werd gesierd met een fraaie foto van de panden Grote Noord 29 en 31; deze panden lopen het gevaar gesloopt te worden ten behoeve van de vestiging van een kledingzaak op dit deel van het Grote Noord. Het aanzien van het Grote Noord zal daardoor onherstelbaar schade worden toegebracht; dat verschijnsel hebben we wel meer gezien de laatste jaren in Hoorn, bij grootscheepse nieuwbouw binnen het beschermde stadsgebied. Denkt u maar eens aan de gevelwand van de Hema aan het Gouw of aan de nieuwbouw naast het oude Sint-Jansgasthuis op het Kerkplein.

Geld voor een verantwoorde eigentijdse architectuur schijnt nooit meer beschikbaar te zijn; bouwen moet op een koopje.

Hoe zal de gevelwand er gaan uitzien op het Grote Noord? Zoals op de Laet in Alkmaar? Zoals in Harderwijk achter loze oude gevels?

Wat er zal blijven op het Grote Noord en wat er zal verdwijnen, hangt voor een groot deel af van het *tegenspel* dat zal worden geboden door de gemeente. Het C. en A.-concern heeft geen banden met de Hoornse binnenstad en denkt slechts in termen van commercie.

Juicht men bij de gemeente over de zo „broodnodige” economische injectie in het lichaam van de „noodlijdende” Hoornse middenstand? Wil men de opmars van de wansmakelijkheid op bouwkundig gebied vanuit het al zo onttakelde overige gedeelte van het Grote Noord richting Westfries Museum stimuleren of een halt toeroepen? De tijd zal het leren. Gaat de Cyriacuskkerk misschien plat voor een praktischer parkeerterrein? Wordt de Waag omgebouwd tot een geldwisselkantoor? Moet de oude, historische binnenstad toch opgestoten worden in de vaart en dynamiek van winkelcentra als Hoog-Catharijnen? „OUD-HOORN” blijft graag hoopvol citeren uit het Collegeprogramma 1982-1986: „De historisch bepaalde structuur van de binnenstad dient te worden beschermd. Behouden van monumentale of beeldbepalende gebouwen en historische stadsgezichten is voorwaarde bij stadsvernieuwing”. We citeren deze uitgangspunten graag. Want volgens ons zijn ze meer waard dan een verkooppunt van spijkerbroeken en zomerjurken op een verkeerd gekozen lokatie.

Gemeentelijke monumentenlijst

Op 8 mei j.l. bood de voorzitter van onze vereniging in zijn hoedanigheid van voorzitter van de Monumentencommissie van de gemeente Hoorn het college van B. en W. officieel de conceptlijst van gemeentelijke monumenten aan. Op deze lijst staan zo'n 75 panden die deze commissie uit architectonische en historische overwegingen wil laten beschermen en behouden. Bij deze gelegenheid deed de heer J. M. Baltus tevens een dringend beroep op het college te voorkomen dat het voormalig pand van Hermary's Volksbazar aan het Grote Noord, een pand dat voorkomt op deze lijst van gemeentelijke monumenten, zou worden gesloopt ten gunste van de vestiging van het C. en A.-concern aldaar.

Grote Noord 29,
Hoorn. Mrt. 1985

Rondwandelingen

De zomeravondwandelingen zijn inmiddels gestart op 31 mei j.l. In de plaatselijke pers kunt u steeds lezen wanneer en welke rondwandeling er op de volgende vrijdagavond wordt georganiseerd. In het vorige kwartaalblad kunt u een overzicht vinden van het totale programma.

Bouwkunstscurus

De Bouwkunstscurus 1985 start op maandag 9 september a.s.; de volgende lesavonden zijn steeds op maandagavond en wel op 16, 23 en 30 september; de laatste vindt plaats op 7 oktober. De bijbehorende praktische wandelingen met interieurbezoek worden gehouden op zondagmorgen op 6 en 20 oktober. Zo worden de cursisten tijdens vijf avondlessen en twee rondwandelingen ingevoerd in de rijke wereld van de Hoornse bouwkunst en daarbuiten. Het cursusgeld bedraagt 25 gulden. Voor informatie en opgave kunt u terecht bij Albert de Graaf (organisator), Eikstraat 37, tel. 1 68 26 of bij Bas Baltus (cursusleider), Grote Oost 98-100, tel 1 02 20. Geeft u tijdig op want er is een beperkt aantal cursisten mogelijk.

Bestuurssamenstelling

Tijdens de algemene vergadering op 7 mei j.l. in de Parkschouwburg hebben we afscheid moeten nemen van ons bestuurslid, mevrouw Anneke Schouwink-Van der Windt die bijna tien jaar deel van het bestuur is geweest. Zij heeft veel werk voor de vereniging verzet en was namens „Oud-Hoorn” ook bestuurslid van de Stichting Stadsherstel Hoorn en lid van de Welstandscommissie Binnenstad Hoorn. Zij werd door de voorzitter bedankt voor haar vele verdiensten voor de vereniging. De ledenvergadering heeft in haar plaats benoemd mevrouw Loes Rensema-Brevet.

Burgemeesterswoningen in Hoorn (3)

Leo Hoogeveen

Rode Steen 15: 1862 — 1875 en 1906 — 1942

Mr. W. C. J. de Vicq, die Pieter van Akerlaken in 1862 opvolgde, was de laatste burgemeester die voortkwam uit een Hoornse regentenfamilie. Als zijn opvolgers waren afkomstig van buiten Hoorn.

De familie De Vicq heeft zich vermoedelijk eind 16e eeuw vanuit het huidige België gevestigd in Amsterdam, waar het grootste deel van de familie bleef wonen.

Mr. Gerbrand de Vicq (1674-1712) kwam in 1699 naar Hoorn, waar hij sindsdien verschillende bestuursfuncties bekleedde (1).

Gerbrand was de betovergrootvader van burgemeester Willem Christiaan Jan de Vicq, geboren 9 juni 1819 in het huis aan de Rode Steen 15, toen aangeduid als Noord wijk 4 nr. 8. Hij zou vrijwel zijn hele leven in dit huis blijven wonen.

Zijn vader, mr. Francois van Brederhoff de Vicq, vrijheer van Oosthuizen en president van de Arrondissementsrechtbank te Hoorn, gehuwd met Elisabeth van Foreest, had het in 1813 gekocht van mr. Abraham van den Broek, griffier van de rechtbank van eerste aanleg in Hoorn. Tot 1809 was de familie Van Foreerst eigenaar.(2)

Willem de Vicq studeerde rechten en werd advocaat en procureur in zijn geboorteplaats. Hij trouwde met Henrica Maria Carbasius; het huwelijk bleef kinderloos. Na het overlijden van zijn vader verkreeg hij het pand in eigendom. Op 1 mei 1869 kocht hij op een veiling het ernaast gelegen pand wijk 4 nr. 9 van Cornelis Hille. Hij liet het slopen ten behoeve van een toegangspoort naar zijn aan het Achterom gelegen koetshuis. Op 11 april 1871 deed de burgemeester in de vergadering van burgemeester en wethouders aangifte van zijn voornemen tot sloop, wat volgens de toen geldende verordening op gebouwen voldoende was om tot actie over te gaan. De mededeling werd voor kennisgeving aan genomen.(3)

Rechts (achter de twee meisjes) het koetshuis aan het Achterom 14, 1903.

Burgemeester De Vicq trad in 1875 af. Na zijn overlijden op 7 januari 1892 bleef zijn weduwe in het huis wonen. Mevrouw Henrica Maria de Vicq-Carbasius overleed op 14 maart 1906 en vermaakte huis, erf en tuin met de zich daarin bevindende spiegels, overgordijnen, vloerkleden, vier getapisseerde vensterbankkussens, alsmede het zich in de benedenachterkamer bevindende penanttafeltje met

marmereen blad aan de gemeente Hoorn. Zij verbond daaraan de nadrukkelijke voorwaarde dat het huis in zijn geheel zou worden verhuurd of in gebruik gegeven aan de burgemeester, de commandant van het garnizoen, de kantonrechter of de griffier bij het kantongerecht, dat toen nog in het Statencollege was gevestigd. De gemeente Hoorn mocht evenwel ook besluiten het huis de bestemming van museum of bibliotheek te geven. Een bedrag van f 7.000,— zonderde zij af om de opbrengst daarvan aan te wenden voor het onderhoud van het huis, „boven de huurpenningen die de gemeente Hoorn daarvoor zal ontvangen”.

De gemeente berekende die opbrengst naar een rentepercentage van 3½% en kwam uit op f 240,—. De onderhoudskosten, verzekering en belastingen werden geraamd op f 590,—, zodat men uitkwam op een huur van f 350,—. Het kwam burgemeester en wethouders in het belang van de gemeente zeer wenselijk voor dat de opeenvolgende burgemeesters van deze stad hier een aan de waardigheid van het ambt passende woning zouden vinden. De raad vond dat ook en besloot op 14 augustus 1906 het huis te verhuren aan burgemeester De Joncheerde. Een meerderheid vond een huur van f 350,— per jaar te laag en besloot daar f 500,— van te maken, waarvan f 100,— voor het onderhoud van de tuin aan de huurder zou worden terugbetaald.(4)

Gedeputeerde Staten maakten op grond van de gemeentewet bezwaren tegen het raadsbesluit. Het is de burgemeester niet toegestaan deel te nemen aan onderhandse pacht van gemeentegoederen, waaronder G. S. ook verstonden huur en verhuur. B. en W. van Hoorn waren het met dat laatste niet eens, maar besloten het advies van G. S. op te volgen en het huis kosteloos aan de burgemeester ter bewoning af te staan, en diens jaarwedde met f 500,— te verminderen. De burgemeester zou voorts een vergoeding van f 100,— per jaar krijgen voor het onderhoud van de tuin.(5)

De westzijde van de Rode Steen omstreeks 1900.

Hendrik Willem de Joncheerde werd geboren op 8 maart 1862 in Rijsenburg. Hij volgde in 1905 de naar Leeuwarden vertrokken burgemeester Zimmerman op als burgemeester van Hoorn. Hij was gehuwd met de drie jaar jongere Catharina Theodora Grenfell uit Hattum en had twee dochters: Godfrieda Philippine (geboren

2 februari 1894 te Den Helder) en Maria Henriëtte Wilhelmine (geboren 26 juli 1897 te Arnhem). Met het gezin betrok ook een Italiaanse gouvernante, de 22-jarige Letizia Romano, de nieuwe burgemeesterswoning; zij keerde in 1911 naar haar geboorteplaats Torre Pellice terug.

De Joncheere vertrok op 20 juni 1913 als burgemeester naar Rheden.

De nieuwe bewoner van Rode Steen 15 was burgemeester Arie Arend de Jongh, 23 november 1856 in het Zuidhollandse Zuidland geboren. Hij nam zijn vrouw en schoonzuster mee naar Hoorn: Alberdina Anna Geertruide Crébas (geboren 29 februari 1864 in Wonseradeel) en haar vijf jaar jongere zuster met de fraaie serie voornamen Eugénie Violette Gabriëlle Eleonore Antoinette Ernestine.

Na zijn pensionering vertrok De Jongh op 30 november 1921 met de beide dames naar 's-Gravenhage.

Hoorn kreeg nu de voormalige burgemeester van Batavia, mr. Gerardus Johannes Bisschop, als eerste burger. Hij was op 22 juni 1869 in het Friese Huizum geboren en trouwde op 5 mei 1898 in Delft met de eveneens uit Friesland afkomstige Catharina ten Harmsen van der Beek, geboren op 6 juli 1870. Het echtpaar had twee kinderen: Willem (geboren 14 maart 1899 in Vlissingen) en Catharina Wilhelmina (geboren 12 augustus 1900 in Schiedam).

De dochter van de burgemeester woonde slechts korte tijd in Hoorn. Zij keerde pas in april terug uit Batavia, woonde van juli 1926 tot april 1928 in Den Haag, en vertrok in augustus 1928 opnieuw naar Nederlands-Indië (Semarang). Ook zoon Willem woonde slechts met kortere of langere tussenpozen bij zijn ouders in Hoorn: op 28 april 1933 vertrok hij met hen naar Den Haag, waar hij bankdirecteur werd.

Het jaar 1933 luidde een verschrikkelijk tijdperk in de geschiedenis in, dat ook diep zou ingrijpen in het leven van de nieuwe burgemeester van Hoorn, mr. Hendrik Carel Leemhorst. Hij werd op 30 april 1884 in Amsterdam geboren, studeerde rechten in Leiden, en werkte daarna achtereenvolgens bij de Staatsspoorwegen en de Koninklijke Hollandsche Loyd. Op 15 juni 1933 volgde hij mr. Bisschop op als burgemeester van Hoorn. Hij was getrouwd met Johanna Wilhelmina Lorentz en had vier kinderen: drie zoons en een dochter van respectievelijk 20, 18, 16 en 11 jaar.

Half juli 1942 moest burgemeester Leemhorst onderduiken. Op 14 augustus 1942 werd hij door de bezettende macht formeel ontslagen. Op 8 mei 1945 werd hij in zijn functie hersteld en ontving hij de Canadese bevrijders op het stadhuis in de Nieuwstraat.

Nadat de burgemeesterswoning in de zomer van 1942 was leeggemaakt gaf de nieuwe burgemeester de gemeentearchitect opdracht een onderzoek in te stellen naar de toestand van de woning. De architect oordeelde negatief. „Het inwendige van het huis is mij zeer tegengevallen. Door ernstige verzakkingen liggen de vloeren scheef en sluiten de meeste deuren slecht... Behoudens de drie vertrekken op den beganen grond is er feitelijk geen enkel behoorlijk vertrek in het grote gebouw. De keuken is bedompt en muffig. De tweede verdieping is hokkerig ingedeeld. De vertrekken bieden geen enkel comfort en zien er geenszins aantrekkelijk uit.

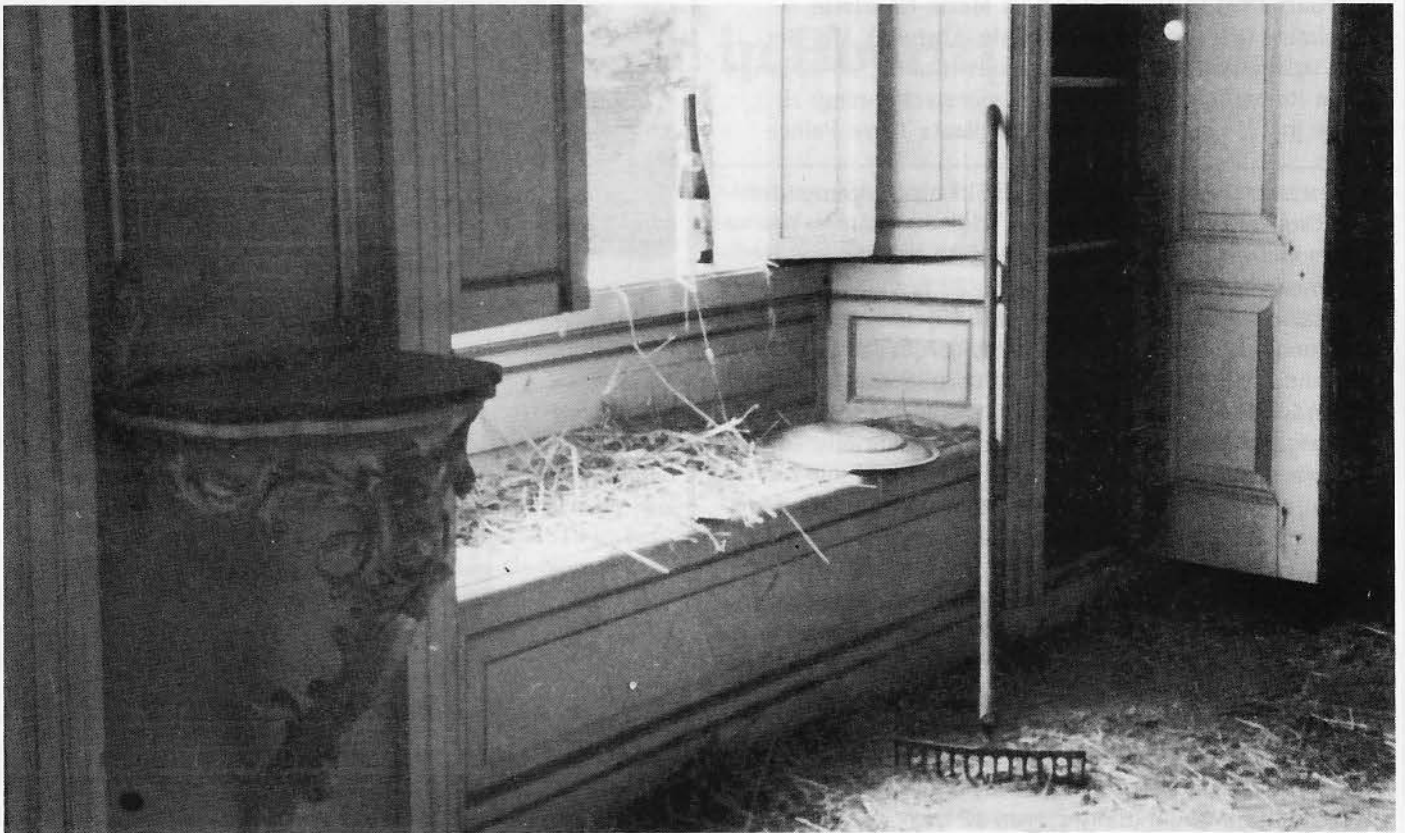
Burgemeester Leemhorst na een onderduikperiode van bijna drie jaar, weer terug in Hoorn, 8 mei 1945.

De ambtswoning van burgemeester Leemhorst beschermd met zandzakken, mei 1940.

Centrale verwarming is niet aanwezig waardoor de grote woonvertrekken beneden 's winters bezwaarlijk zijn te verwarmen. M.i. voldoet het huis niet aan de eischen die in redelijkheid aan een ambtswoning zijn te stellen.(6) Op grond van dit rapport besloot burgemeester Schottee de Vries de woning niet te betrekken. Ook zijn NSB-opvolger Zondervan vond elders in Hoorn huisvesting.

Per 15 augustus verhuurde de gemeente het paviljoen bij de ambtswoning voor f 5,— in de week aan een weduwe.(7) Het pand zelf werd in gebruik gegeven aan c.q. genomen door de Landwacht, een Nederlands onderdeel van de Waffen-SS. Volledig uitgeleefd vond men het na de oorlog terug. Begrijpelijkerwijze had burgemeester Leemhorst er na zijn terugkeer in Hoorn geen zin meer in er opnieuw te gaan wonen; hij vond een nieuw huis aan de Veermanskade. Daarmee kwam definitief een einde aan de bestemming van het pand Rode Steen 15 als burgemeesterswoning.

Zo werd het pand na de oorlog aangetroffen. Links het pennanttafeltje.

De enige bestemming nadien, die nog in overeenstemming was met de voorwaarden van de erflaatster, was die van openbare bibliotheek, van 1951-1975. Het Westfries Museum heeft in de toekomst nog legale uitbreidingsmogelijkheden, en kan zich daarbij beroepen op het testament van mevrouw De Vicq-Carbasius.

Aantekeningen

- 1. Catalogus van het West-Friesch Museum te Hoorn (Hoorn 1891/1898), bijlagen;*
- J. E. Elias, de vroedschap van Amsterdam 1578-1795 (Amsterdam 1963), deel II, blz. 588-589;*
- Archiefdienst Westfriesse Gemeenten, notitie B. J. van der Saag d.d. 3-11-1976.*
- 2. GAH 1816-1949, serie akten betreffende giften en legaten nr. 2; ORA Hoorn, inv. nr. 4544, akte nr. 178.*
- 3. GAH 1816-1949, voorl. inv. nr. 195, blz. 44.*
- 4. Idem, voorl. inv. nr. 70, blz. 213-230.*
- 5. Idem, voorl. inv. nr. 70, blz. 308-310; ingekomen stukken 1906/1761 en 1851.*
- 6. Idem, dossier 1942/268.*
- 7. Idem, dossier 1943/76.*

De achterzijde van het huis vóór restauratie, 1951 (foto P. Nooteboom).

Verslag van de vereniging „Oud-Hoorn” over 1984

L. P. M. Hoogeveen, secretaris

Leden

Dit jaar konden 153 nieuwe leden worden ingeschreven; 28 personen bedankte voor het lidmaatschap en 13 leden die twee jaar geen contributie hadden betaald werden afgeschreven. Per saldo steeg het aantal leden met 112 tot 831. De groei bleef er dus ook in 1984 inzitten.

De 109de verjaardag van mevrouw Eijken, serdert kort de oudste inwoner van Nederland, werd door het bestuur niet vergeten.

Bestuur

De heren Y. J. Hangelbroek en H. W. Saaltink werden in de ledenvergadering van 14 april herkozen. In dezelfde vergadering werd afscheid genomen van mevrouw M. Roest-Prestupa, die na zes jaar het bestuurslidmaatschap wenste neer te leggen. In haar plaats werd gekozen de heer W. L. van der Waal, die ook het penningmeesterschap van mevrouw Roest overnam.

Onderscheidingen

Het bestuur kende dit jaar drie onderscheidingen toe in de vorm van gevelschilden. De eerste ging naar de heer J. S. Büscher voor diens voorbeeldige aanpassing van de onderpui van zijn slagerij aan het Grote Noord 73, die een weldadig aanblik biedt op het zo onrustige Grote Noord. De tweede onderscheiding was bestemd voor de heer H. P. Zuidema voor de renovatie van zijn panden Kerkplein 10-11, die het behoud betekende van het gehele complex woningen in de noord-oosthoek van het Kerkplein. Tenslotte werd een onderscheiding uitgereikt aan de Stichting Oosterkerk voor de restauratie van het woon-winkelpand Grote Oost 58 tot ontvangstruimte en conciërgewoning.

Ledenvergaderingen

De jaarvergadering werd op 14 april in de Parkschouwburg gehouden en werd bijgewoond door ongeveer 35 leden, een matige opkomst vond het inmiddels verweerde bestuur. In verband met de dreigende inpoldering van de Markerwaard werd een propagandafilm van de Vereniging tot Behoud van het IJsselmeer gedraaid, waarna Heerko Dijksterhuis, vice-voorzitter van die vereniging, een levendige voordracht hield over de planvorming en de eventuele gevolgen van de drooglegging van de Markerwaard voor de Hoornse binnenstad.

De najaarsvergadering vond plaats op 20 november in het Wapen van Hoorn aan de Dubbele Buurt 20, en gaf een zeer verheugende opkomst van ongeveer 70 leden te zien. De zaal was eigenlijk te klein. Mevrouw F. Uiterwijk en de heer J. Baltus gaven een toelichting bij een diavertoning onder de titel „Beeldhouwwerk aan gevels”.

Bestuursvergaderingen

Het bestuur vergaderde twaalf maal, waarvan vijf maal in

eigen panden: vier maal in de Schoolsteeg 7, thans prozaïsch „De Krul” geheten, en een maal Onder de Boompjes 8.

Na afloop van een vergadering elders in de binnenstad viel tijdens het genot van een glaasje Blauw-wijn plotseling het licht uit, waardoor de aanwezige bestuursleden op de tast hun weg naar huis moesten vinden. Dat is gelukt, want we zijn niemand kwijtgeraakt.

Eigendommen

Onroerende eigendommen.

Het bestuur heeft een taxateur opdracht gegeven een schaderapport over Bierkade 10 op te stellen, in verband met het vernieuwen van de kademuren. Aan het eind van het verslagjaar was deze zaak nog bij het bestuur in behandeling.

In het pand Breed 12 had men last van lekkages, maar de oorzaak kon niet worden opgespoord. Wel zijn enige dakpannen recht gelegd of vervangen.

Per 31 juli werd de huurovereenkomst met de beide huurders van Onder de Boompjes 8 beëindigd. Het bestuur besloot op 5 juli het pand per 1 augustus in zijn geheel aan één nieuwe huurder te verhuren.

Op 16 november werd de vereniging eigenaar van 28 m² grond achter dit pand, voor een bedrag van f 2.800,— overgenomen van de gemeente.

Roerende eigendommen.

Onze onvolprezen archivaris, de heer A. de Graaf, bewees ook dit jaar weer zijn niet aflatende zorg voor de eigendommen van „Oud-Hoorn”. Hij bracht in maart een rapport uit over de voorwerpen in het bezit van de vereniging, en vervaardigde daarvan een overzicht. Op basis hiervan besloot het bestuur de topografische afbeeldingen in bewaring te geven aan de Archiefdienst Westfriesse Gemeenten, en de overige voorwerpen in bruikleen af te staan aan het Westfries Museum.

Stadsbeeldbewaking

Er restte het bestuur slechts treurnis over de sloop van de 17e-eeuwse monumenten aan het Kleine Noord 11-13 en de fraaie tuinbouwschool aan de Bontekoestraat 4. Over de wijze waarop de kademuren van de Appelhaven en Bierkade zijn gerestaureerd was het bestuur niet onverdeeld gelukkig, en evenmin over het vertrek van het Westfries Museum uit het Huis Verloren.

Met genoegen daarentegen verwelkomde het bestuur de restauraties van een ongewoon groot aantal belangrijke gebouwen in de binnenstad: de voormalige vellenbloterij aan de Dubbele Buurt, de Noorderkerk, de Grote Kerk, het voormalige politiebureau in de Muntstraat, het Jozefhuis en een aantal woonhuizen, waaronder het pand naast de Oosterkerk. De Monumentenraad bracht op 30 november een gunstig advies uit aan de minister van WVC over de plaatsing van de Grote Kerk op de aanvullende lijst van monumenten van de gemeente Hoorn.

De gemeente liet in een brief d.d. 8 juni weten de bezwaren van „Oud-Hoorn” tegen het structuur- en verkeersplan binnenstad niet te delen. De voorzitter had op 25 oktober in het kader van de gemeentelijke kunst-en cultuurnota een gesprek met wethouder Buisman. De wethouder constateerde dat „Oud-Hoorn” barst van de kritiek op zowel het bestuurlijk als het ambtelijk apparaat van de gemeente. De voorzitter heeft daarop een uitvoerig betoog getracht de wethouder de taken en beweegredenen van „Oud-Hoorn” uiteen te zetten. De wethouder vond dat er in overleg veel is te bereiken, indien de wensen in redelijkheid worden gesteld. We moeten ons hierbij realiseren dat de financiën niet meer in overvloed aanwezig zijn, aldus de wethouder.

Vertegenwoordigingen

Het bestuur wees in zijn vergadering van 6 september de heer A. de Graaf aan als regent van het Kerkmeijer-de Regtfonds. De heer De Graaf trad in de plaats van mr. D. H. Buiskool, die wegens het bereiken van de leeftijdsgrens zijn zetel ter beschikking stelde.

In vertegenwoordiging van „Oud-Hoorn” in de Stichting Stadsherstel, de monumentencommissie en de Welstandscommissie binnenstad kwam geen verandering.

Werkgroepen

Zowel de stadswandelingen gedurende de zomermaanden als de cursus bouwkunst in de herfst mochten zich in een geweldig succes verheugen. Deze beknopte opmerking doet overigens geen recht aan het zeer vele werk van de heren De Graaf en Baltus en onze gidsen.

Met name de heer Boezaard werkte met voortvarendheid aan het verzamelen van historische gegevens betreffende

de binnenstadspanden ten behoeve van onze dokumentatie.

Kwartaalblad

De heer J. Buiten trad in het begin van het jaar uit de redactie in verband met zijn drukke werkzaamheden aan de maquette van Hoorn. In zijn plaats werd benoemd mevrouw F. Uiterwijk.

Opnieuw wreekte zich dit jaar de te geringe bezetting van de redactie door toch al overbelaste personen, waardoor het blad keer op keer te laat verscheen.

Het bestuur doet door middel van dit verslag een dringend beroep op leden die regelmatig kunnen en willen schrijven, de redactie te komen versterken.

Het bestuur betreurde het vertrek van de zeer bij het kwartaalblad betrokken heer K. Korpershoek als directeur van Edecea, waar het blad overigens gedrukt blijft worden.

Het kwartaalblad beleefde dit jaar zijn zesde jaargang; de vier nummers telden totaal 132 pagina's. Omslagartikelen waren gewijd aan de gerestaureerde panden Grote Oost 114, Kleine Oost 1 en Korenmarkt 4; een vlammend artikel van de heer K. Korpershoek over de afschuwelijke sloop van de tuinbouwschool aan de Bontekoestraat sloot de jaargang, zij het in 1985, af.

Hoogtepunt vormde de zeer gewaardeerde serie „Hart van Hoorn” van Joh. M. Ridderikhoff. Het bestuur bezorgde de heer Ridderikhoff in augustus een attentie ter gelegenheid van zijn 85ste verjaardag.

Representatie

Ook dit jaar woonden diverse bestuursleden bijeenkomsten, vergaderingen en openingen van tentoonstellingen bij. In het bijzonder kunnen worden genoemd:

— De viering van het 40-jarig bestaan van de Vereniging Oud-Enkhuizen op 13 april, waarbij aan het bestuur een exemplaar van „Hoorn, huizen, straten, mensen” werd aangeboden en door de voorzitter een felicitatie werd uitgesproken;

— diverse bijeenkomsten ter gelegenheid van het 60-jarig bestaan van het Historisch Genootschap „Oud West-Friesland”.

Op 9 september bemande „Oud-Hoorn” een stand in de Parkschouwburg tijdens de culturele manifestatie.

Hoorn, mei 1985

Tentoonstelling Van goudleer tot papierbehang

Henk Saaltink

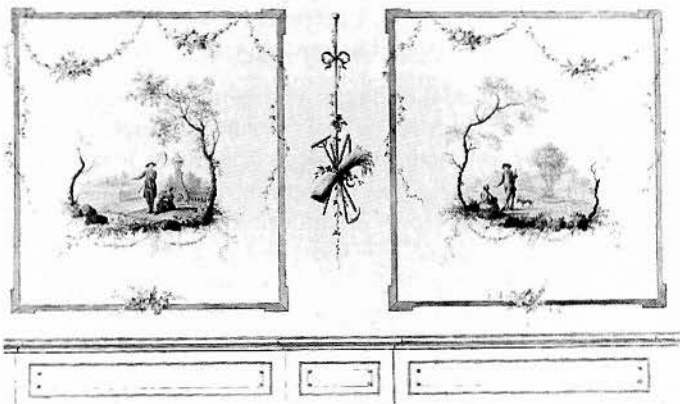
Te zien in het Westfries Museum tot en met 26 augustus.

Hoorn en behang.

Zo op het eerste gezicht niet twee zaken die je direct met elkaar in verband brengt. In het verleden is dat anders geweest. Zo'n vijftig jaar, om precies te zijn van 1777 tot 1826 stond er in Hoorn een fabriek van geschilderd behang, die een flink aantal mensen werk verschafte en haar produkten afzette langs de hele Noordzeekust van Zeeland tot ver in Oost Friesland. De fabriek, een onderdeel van de nog steeds bestaande Vaderlandsche Maatschappij, is verdwenen, maar een verzameling van haar behangselontwerpen bleef bewaard en kwam in de collectie van het Westfries Museum terecht. Een doctoraalstudente kunstgeschiedenis bezig met een onderzoek naar de geschiedenis van het geschilderd behang in Nederland kwam met deze verzameling bestaande uit zo'n 120 aquarellen in contact. Een tentoonstelling over behang en een aardig boekje (1) over de nog bewaard gebleven produkten van de behangschilderkunst in Noord-Holland ten noorden van het IJ waren het resultaat van deze ontmoeting. Ik zou hieronder in het kort willen nagaan, waardoor deze behangselfabriek hier in Hoorn ontstond. Een volledig overzicht van het reilen en zeilen van deze onderneming is hier minder op zijn plaats, omdat een studie over dit onderwerp binnenkort te verwachten is van de hand van Carel de Jong, medewerker van het Westfries Museum. In plaats daarvan zou ik wat meer willen vertellen over de geschiedenis van het geschilderd behang en hetgeen daarna komt, het bedrukt papieren behang. Een inleiding op de tentoonstelling, die een bezoek meer dan waard is.

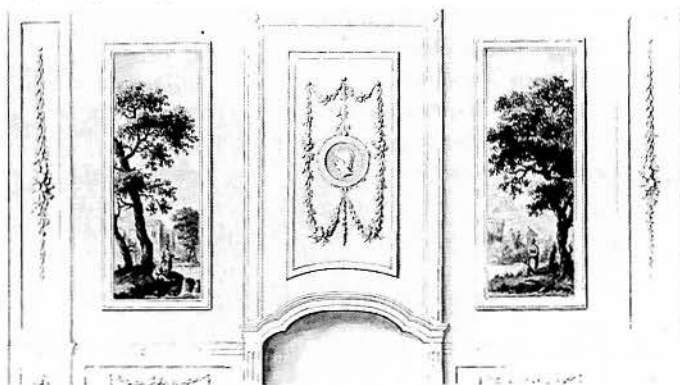
Een Doopsgezinde dominee

Voor het geboortjaar van de behangselfabriek werd 1777 genoemd. Het was voor de stad niet zo'n beste tijd. Handelsverkeer en scheepvaart, de pijlers van de stedelijke economie, waren vanaf het midden van de 17e eeuw sterk in omvang afgenomen, een proces dat zich in de tweede helft van de 18e eeuw in versneld tempo voortzette. De oorzaken waarvan een uitvoerige bespreking buiten het bestek van dit artikel valt, waren structurele veranderingen in het internationale handelsverkeer, verzanding van de haven, en wat oorlogen met de bijbehorende calamiteiten. Daarbij kwam dat het handelsverkeer de neiging vertoonde zich terug te trekken op het beter geoutilleerde Amsterdam, terwijl de goederenhandel, die aan veel mensen werk verschafte, verdrongen werd door de geldhandel, die alleen voor de kapitaalbezitters voordelig was. Er werd door iedereen met uitzondering van de echte rijken minder verdiend en de beschikbare hoeveelheid werk nam af. Dit laatste is een verschijnsel dat ook niet vreemd is aan onze eigen tijd met dit verschil dat de achttiende eeuw niet kon terugvallen op een redelijk systeem van sociale voorzieningen. Wie geen werk leed armoede. En armoede lijden was een schande. De arme had zijn lot aan zichzelf te wijten, zei men met nog weinig inzicht in de economische oorzaken van het gebrek. De veroordeling

Ontwerp voor geschilderd behang. Decoratieve ornamentalschildering. Foto Westfr. Mus.

Decoratieve ornamentalschildering. Zelfs de schoorsteen en de betimmering konden in de beschildering worden opgenomen. Foto Westfr. Mus.

van de armoede was een exponent van de protestants christelijke moraal die hard werken als iets positiefs zag. De gereformeerde beschouwde geluk in zaken als een teken van uitverkoren zijn volgens de predestinatieleer. De oprichters van de Vaderlandsche Maatschappij en van de Hoornse behangselfabriek hebben vanuit deze mentaliteit gehandeld, zij het, dat de voornaamste man achter de schermen niet gereformeerd maar doopsgezind was. Dat was de predikant en koopman Cornelis Ris. Maar de arbeidsethiek van de doopsgezinden verschilde nauwelijks van die van de gereformeerden. Wel een verschil is het sterk ontwikkelde sociale gevoel dat we over het algemeen in de doopsgezinde geloofsgemeenschap aantreffen. Hard werken en sober leven — de oude doopsgezinden waren een volk van weinig opschik — hadden ervoor gezorgd dat er in deze kleine groep relatief veel welgestelde lieden voorkwamen. Lieden ook die omdat ze niet tot de gereformeerde staatskerk behoorden, geneigd waren zich kritisch op te stellen en vaak aankwamen met voorstellen tot verbetering in de economische en staatkundige toestand van het lieve vaderland. Het wordt wellicht hiermee duidelijk waarom juist een doopsgezinde predikant de motor achter de Vaderlandsche Maatschappij was. Deze organisatie werd opgezet om door haar activiteiten de Hoornse economie nieuwe impulsen te verschaffen en tegelijk het grote leger werklozen weer in het

arbeidsproces in te schakelen. Waardoor ze weer tot eerbare burgers in de Hoornse samenleving werden omgevormd. Christelijke moraal en economisch belang grepen hier op de juiste manier in elkaar. Het veroordelen van zo'n mentaliteit getuigt alleen maar van onbegrip voor het verleden.

Zorgenkindje

De Vaderlandsche Maatschappij was een breed opgezette onderneming. Ze bedreef de walvisvaart, de houthandel — waarin Ris ook zelf actief was — de kousenfabricage en hield zich verder bezig met de vervaardiging van geschilderd behang, vloer- en andere kleden en van zogenaamd grauwoed, een soort zeildoek. Nu we iets weten van de achtergronden van waaruit Ris werkte, is het ook gemakkelijk te begrijpen, dat hij aan zijn onderneming ook nog een armenschool verbond. Men leefde immers in de veronderstelling dat de arme door een goede opvoeding tot een werkzaam leven een beter mens kon worden.

De industriële afdelingen van de Vaderlandsche Maatschappij hebben het tot het midden van de negentiende eeuw vol kunnen houden. De behangselfabriek economisch gezien het zwakste lid slechts tot 1826, maar de vloerkleden-onderneming tot 1845 en het grauwoedbedrijf of de rollenrederij bestond tot 1858. Het geheel was een onderneming op aandelenkapitaal waarvoor veel Hoornse notabelen de nodige middelen hadden verstrekt. In 1781 had men in totaal zo'n f 128.000,— bij elkaar, naar huicige maatstaven zeker een tien miljoen. Desondanks is de behangselfabriek, die met het gehele complex aan de Binnenluiendijk stond, altijd een zorgenkindje van de onderneming geweest. De moeilijke economische situatie en de in 1795 beginnende oorlogstoestand, die twintig jaar zou aanhouden, zorgden voor afzetmoeilijkheden. Achteruitgang in welvaart en de verandering van de mode dreven het publiek in de richting van het goedkopere papierbehang. Tenslotte werd de fabriek vooral in de beginjaren geleid door een aantal figuren die er op zijn zachtst gezegd een rommelige boekhouding op na hielden.

Wat is het?

Voor we iets over geschilderd behang gaan vertellen, is het natuurlijk wel nodig om te weten, waar we het over hebben. Onder geschilderd behang zou ik de grote lappen met olie- of lijnverf beschilderd linnen willen verstaan die door middel van een raamwerk aan de wand werden bevestigd. De vlakken konden zijn opgenomen in een houten betimmering of van vloerplint tot zoldering reiken. In het laatste geval waren de deuren ook vaak met het beschilderd linnen bedekt, zodat de bewoner het idee kreeg zich in een fantasielandschap te bevinden. Het geschilderd behang ontstond uit het wandtapijt, dat aan de muur gehangen werd en daarmee aan al dit soort zaken de naam gegeven heeft. De reeks wandtapijtgeschilderd behang wordt afgesloten door het gedrukte papier behang, dat ook nu nog in gebruik is. Elk van deze vormen van wandversiering ontstond als een surrogaat van zijn voorganger, maar veroverde in de loop van de tijd een gelijkwaardige plaats naast deze voorganger. Het is overigens merkwaardig, dat wij aan al deze wandbedekkers de naam behang zijn blijven geven,

Ontwerp voor geschilderd behang van de Vaderlandsche Maatschappij. Dergelijke stukken werden boven een deur gehangen. Foto Westfr. Mus.

hoewel er al lang niet meer iets opgehangen wordt. De Duitser spreekt even als wij conservatief van Tapete en de Fransman over papier peint, hoewel het betreffende papier alleen nog maar in bedrukte vorm te verkrijgen is. Zelfs het Engelse vrij neutrale wallpapier krijgt nu bij invoering van de vinylbehangsels een verouderde klank.

Vroege ontwikkelingen

Het begon in de 16e eeuw met het bijwerken met verf van de wandtapijten van mindere kwaliteit. Vandaar was het een kleine stap de voorstelling die men eerst door weeftechnieken op een kleed had aangebracht door middel van verf op een grote lap linnen te zetten. In feite was er op dat moment niet zoveel verschil met wat de kunstschilder uitvoerde. Je kon een stuk geschilderd behang alleen herkennen aan het feit dat er geen lijst om zat en dat het zo groot was. Maar de grens tussen behangsel en schilderij is toch altijd vrij vaag gebleven. Als het behang aan vervanging toe was, sneed men het beste deel er uit, zette het in een lijst en hing het opnieuw aan de muur. Er zijn echter nog wel een paar verschillen tussen geschilderd behang en echte schilderijen te noemen. Het behang had evenals de wandtapijten waaruit het is ontstaan ook een praktische functie, namelijk om de koude, tochtige zalen van de woningen der welgestelden wat beter bewoonbaar te maken. De versierende en representatieve functie kwam pas op de tweede plaats, zeker in de begintijd. Later werd dit anders. Toen bracht

men het behang aan om de kamer een rijker voorkomen te geven of om de betekenis ervan te benadrukken. Een representatieve ruimte als de regentenkamer van een weeshuis kreeg een andere wandversiering dan de eetzaal van een deftig burgermanswoning. Die functie had het behang dan weer gemeen met het schilderstuk dat aan de muur hing. Maar een eigenschap die behangsels wel hebben en schilderijen niet, is de optische aansluiting bij het vertrek. Dat werd gedaan door een bijna de gehele wand vullende voorstelling op het behang aan te brengen en door de (denkbeeldige) horizon te schilderen op ooghoogte. Degene die zich in een op die manier „behangen” vertrek bevindt, krijgt de indruk dat de voorstelling op het behang een voortzetting is van de kamer. In de eerst periode van de behangselschilderkunst, dat is de tijd zo rondweg 1600 tot 1670, streeft men er nog niet zo zeer naar dit ruimtelijk effect te bereiken, waardoor het behang uit die periode het midden houdt tussen schilderij en het echte geschilderde behang. De verschillende tafereelen hebben dan ieder nog een eigen verdwijnpunt en worden soms in meerdere lagen boven elkaar aangebracht. Dit soort wandversieringen vinden we alleen nog maar in de huizen van de zeer rijken, dat zijn de Nassau's en de adellijke kringen die om hen heen leefden.

Tweede en derde periode

Na 1670 zien we enkele belangrijke wijzigingen in deze vorm van kamerdecoratie naar voren komen. Men ging voor het eerst uit van een enkele voorstelling bij de kamerdecoratie en ook werd nu de balkenzoldering met doek bespannen en van een beschildering voorzien. De Laïresse een van de toonaangevende kunstenaars uit deze periode en ook een vooraanstaand behangselschilder probeerde de dieptewerking en daarmee het ruimtelijk effect van zijn werk te vergroten. Hij deed dat door op de voorgrond levensgrote figuren op te stellen achter met tapijten behangen balustrades. Achter deze figuren is een coulissen landschap opgebouwd vol met tempelruïnes en andere klassieke gebouwen. Het ziet er allemaal wat zwaar en pompeus uit, maar dat was de mode van die tijd. En de voorkeur ging uit naar donkere kleuren. Er is een stuk op de tentoonstelling te zien dat enigszins aansluit op deze stijl.

De laatste stijlperiode in de behangselschilderkunst loopt van ca. 1750 tot ca. 1830. Het is de periode die volledig het bestaan van de Hoornse behangselfabriek omvat. De nieuwe vormen die opkwamen werden bepaald door de mode, maar ook doordat het geschilderde behang wel een luxe bleef maar voor andere sociale groepen bereikbaar werd. In het begin alleen het hof van de Oranje-Nassaus, daarna de overheids- en semi-overheids instellingen zoals de Staten-Generaal, de Staten van de verschillende gewesten, de stadsbesturen en de regenten van wees- en armenhuizen en tenslotte de bovenlaag van de burgerij. Op de schilderijen uit de laatste periode verdwijnen de zwaarwichtige klassieke landschappen met allerlei mythologische figuren. De omgeving is nu Italiaans, want de voorkeur voor de antieke cultuur is nog lang niet verdwenen, maar vaak ook puur Hollands. Personen komen meest nog slechts als stoffering van het landschap voor, klein afgebeeld en vaak op afstand. Een prachtig voorbeeld van een Italiaans landschap is te zien in het pand Grote Oost 53. Het museum bezit zelf twee voorbeelden van Nederlandse landschappen, waarvan er

een afkomstig is van het buiten Vredehof aan de Koepoortsweg. De kleuren worden lichter ook van het houtwerk rond de schilderijen. In de interieurs verschijnen de pasteltinten. We kunnen de ontwerpen uit deze tijd in twee groepen indelen: De landschappen en de decoratieve ornamentalschilderingen. De laatste zijn bedrieglijk echt nagebootste kamerwanden met bloemslingers, vazen, koorden en nagemaakte schilderijen. De vakterm voor dit soort imitaties is „trompe l'oeil”. Zo'n nagebootste kamerwand is nog te zien in een van de regentenkamers van het St. Jozefhuis aan het Achterom.

De tentoonstelling en het bijbehorende boekje geven een vrij volledig overzicht van wat er in Noord-Holland buiten Amsterdam nog aan behangselschilderingen bewaard is gebleven. Niet zo veel, het was vergankelijk materiaal, sterk aan mode onderhevig. Het museum bezit twee fraaie voorbeelden van geschilderd behang, waarvan een laat stuk van rond 1820. De beide andere stukken die nog in Hoorn te vinden zijn, in het St. Jozefhuis en in het pand Grote Oost 53, zijn geen werk van de Vaderlandsche Maatschappij. Het werk in het Jozefhuis is van 1775 en werd vervaardigd door de Zwollenaar Harm G. van Kleef en de Amsterdammer Johannes ten Broeck. Jan Overbeek uit Hoorn zorgde voor het „houten” (in houtkleur schilderen) van het lijstwerk. De schildering in het huis aan het Grote Oost moet volgens de stijl waarin het vervaardigd werd van rond 1750 zijn, dus veel te vroeg voor de Hoornse fabriek.

Het einde en daarna

Na 1825 is de tijd van het geschilderde behang voorbij. De voorkeur begon uit te gaan naar het goedkopere, bedrukte papierbehang. Bij de produktie daarvan speelde Nederland voor 1900 geen rol van betekenis. Belangrijkste leveranciers waren de Fransen en de Engelsen. In Frankrijk werd al sinds de zestiende eeuw bedrukt papier vervaardigd met patronen van steeds herhaalde motieven, maar als behang werd het weinig toegepast. Echt papierbehang komt pas vanaf het midden van de (1) achttiende eeuw in gebruik. Men werkt dan net als bij geschilderd behang met voorstellingen die een gehele wand bedekken. Met primitieve middelen bereikte men in die tijd, het begin van de 19e eeuw, verbluffende resultaten. Met houten blokken bedrukte men delen van het tafereel, die zorgvuldig op elkaar aansloten, op een baan papier. Vervolgens werden de banen die ook weer een deel van het tafereel bevatten, naast elkaar op de wand aangebracht zodat een doorlopende voorstelling ontstond. De tentoonstelling geeft er enkele bescheiden voorbeelden van te zien. De grote namen in deze vorm van toegepaste kunst zijn Réveillon, later Jaquemart & Bernard, en Dufour & Leroy uit Parijs en Zuber uit de Elzas.

Het laatste deel van de expositie toont de jongste ontwikkeling waarbij op de Nederlandse markt ook weer Nederlandse namen verschijnen. Zo zijn er een paar mooie ontwerpen te zien van de bekende architect H. P. Berlage. Afsluiting van deze interessante tentoonstelling vormt de laatste creatie: Behang met bijpassende vitrage in de Dolly Dots stijl.

(1) Hendriekje Bosma, Behangselschilderkunst in Noord-Holland Amsterdam, Expositie Vrije Universiteit, 1985

Pelmolenpad — een dorp apart in de stad

Deel I

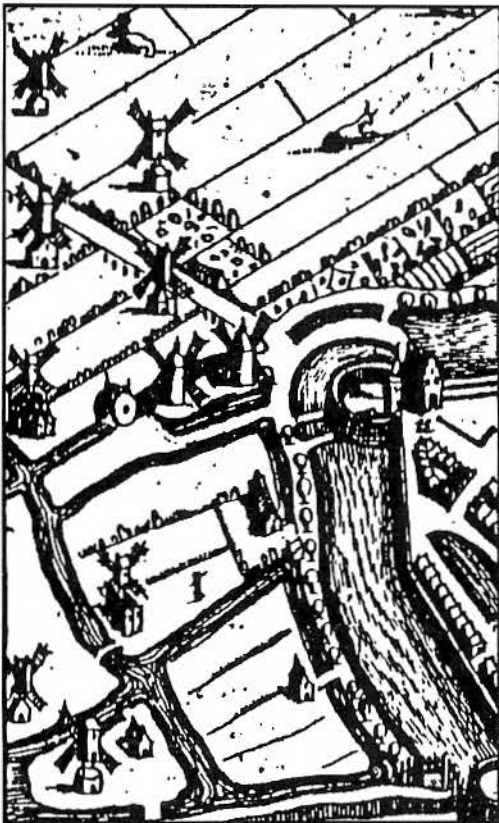
J. M. Baltus

Over de vele molens die ooit binnen het grondgebied van de gemeente Hoorn hun wieken hebben laten draaien, is naar mijn weten zo goed als niets gepubliceerd; alleen uit de fraaie plaatwerken van W. A. Braasem en H. O. J. de Ruyter de Wildt: *Hoornse herinneringen* en *Toen Hoorn nog Oud-Hoorn was...* is nogal wat informatie te putten. Van al die oude Hoornse molens is trouwens ook nauwelijks een tastbaar spoor terug te vinden.

We kennen in Hoorn de Molsteeg tussen Achterom en Westerdijk waarvan de naam een verbastering is van Molensteeg, zo genoemd naar de molen die vlak bij de steeg aan de Westerdijk stond. Later sprak men van Mollesteeg en uiteindelijk bleef de huidige foutieve benaming.

Er heeft ook nog een Molensteeg bestaan bij de Kuil, allang verdwenen en ook genoemd naar een nabij staande molen. Op de oude stadsplattegronden zien we overal aan de rand van de stad molens, een hele serie zelfs even buiten de Wester- en Noorderpoort. Op de kaart van H. C. Pot (1648) zien we daar maar liefst *tien* molens bij elkaar! En tegenwoordig vinden we nog in de straatnaamgeving daar een verwijzing naar dat trotse symbool van Holland naast klompen en tulpen, namelijk het Pelmolenpad.

Over dat Pelmolenpad gaat het hiernavolgende verhaal. Maar eerst kijken we nog even op de oude stadskaarten op zoek naar molens. Op de oudste kaart, die van Jacob van Deventer (1560) staan er vijf, duidelijk getekend, langs de Westerdijk tussen Vijzelstraat en Breed; twee andere zien we langs de stadsgracht, ter hoogte van het Nieuwland.

Detail uit de stadsplattegrond van H. C. Pot (1648): gebied buiten Noorder- en Westervoort met tien molens.

Op de kaart van ca. 1582 staan er nog maar drie langs de Westerdijk en ook de twee langs de singel. Op de kaart van 1596 tellen we er nog twee aan de Westerdijk bij de Kuil; deze komen we op alle kaarten later tegen tot die van 1743 van Tirion, daarop zijn ze verdwenen. Maar langs de stadsgracht, o.a. op de bastions verschijnen er na 1596 meer. Tirion tekent ook nieuwe molens, namelijk op het Visserseiland en de Haai, vier stuks. In 1775 zijn er de bastionmolens weg en ook Doesjan (1794) tekent ze alleen nog op het gebied van het Visserseiland en eentje buiten de Noorder- en Oosterpoort, bij de Trekvaart (er loopt daar het „Molen-pas na de Meelmolen en de Schuit-huizen”). Op de kadastrerkaart van 1832 zien we op de Haai geen molens meer; de laatste twee van het Visserseiland houden het uit tot in onze eeuw, net als de serie molens buiten de twee genoemde stadspoorten. De laatste molen die Hoorn heeft gekend, de „Vergulde Korenaer”, een korenmolen aan het Keern bij de ook al verdwenen watertoren, brandde af in 1950 toen hij al 208 jaar oud was. Pogingen o.a. van „Oud-Hoorn” om tot heropbouw van een Hoornse molen te komen, zijn mislukt.*

Aan de Holenweg (vroeger Groene Wijzend genaamd) stonden ooit ook drie molens (hierover publiceerde K. Korpershoek een artikel in dit blad, september 1980). De laatste aanwezige daar stond op de plaats van het tegenwoordige elektrische gemaal aan de Willemsweg, en werd in 1915 gesloopt.

Een prachtige wipwatermolen stond in de Grote Waal bij het Dampten; deze werd in 1922 afgebroken om plaats te maken voor een Amerikaanse windmolen die op zijn beurt in 1965 werd gesloopt.

Ook in de Grote Waal, achter de Westerdijk, stond een meelmolen, de molen van Balk die in 1920 verdween. Een ander lot overkwam de houtzaagmolen „De Hoop” die tot 1887 aan het Weeltje stond en na afbraak werd herbouwd op het Visserseiland en herdoopt werd tot „De Rob”. Een klein soort wipmolen, een zogenaamd weidemolentje of aanbrengetje, stond ook aan het Weeltje, het werd door een vliegende storm vernietigd in 1934, weer herbouwd maar in 1955 opnieuw door de wind kapot geblazen. Met steun van „Oud-Hoorn” en het Genootschap „Oud-West-Friesland” werd het herbouwd als een zogeheten veldmolentje maar kreeg weer geen blijvende rust want in 1964 werd het afgebroken en ten dele herplaatst in het hertenkamp in het Julianapark. Over dit molentje schreef K. Korpershoek een artikel in dit blad (mei 1980).

Al zijn de molens verdwenen in Hoorn, er is gelukkig veel illustratiemateriaal bewaard gebleven, o.a. een bijzondere foto van een standaardmolen aan het Keern, op de plek waar nu de spoorwegovergang is; deze werd afgebroken toen in 1884 de spoorverbinding Zaandam-Hoorn een feit werd.

Op het Visserseiland kwam dus „De Hoop” van het Weeltje terecht in 1887 en heette dan „De Rob”; deze moest in 1924 plaats maken voor een stoomzagerij die in 1935 door brand aan zijn einde kwam. De andere molen op het „eiland” heette „De Halm”; deze kwam uit Wognum en werd door de firma Zijp herbouwd. In 1904

werd ook deze het slachtoffer van brand.

En dan nu de molen van het Pelmolenpad. Deze pelmolen aan een pad bij het Keern, niet ver van de Joodse begraafplaats, werd in 1852 in opdracht van de Hoornse grutter Willem Tasman gebouwd en diende oorspronkelijk voor het pellen van gort. In 1875 werd de molen verkocht aan Dirk Nieuwpoort die hem liet ombouwen tot korenmolen. In 1919 werd de molen voor de sloop verkocht. Het familiebedrijf werd voortgezet in de molen horende schuur in de vorm van een elektrische maalderij. De naam Nieuwpoort is nog steeds een begrip in Hoorn, als handel in veevoerders, maar vroeger ook door zijn reclamespreuk: „Het is toch wat ze zeggen, zei onze Kippenboer, de haan gaat ook al leggen van Nieuwpoort's ochtendvoer”.

Het Pelmolenpad, het lijkt een dorpje apart daar aan de rand van de oude binnenstad; het is ook niet zomaar een straatje, naar de naam te oordelen, maar een heel buurtje op zich. Qua bebouwing is het in de loop der jaren nogal ontluisterd; we treffen nog één huizenrij aan rechts aan de kant van de Keernhuizen en aan de overzijde staan nog enkele huizen van verschillende leeftijd.

In de jaren zeventig is er veel gesloopt. De gemeente kocht grond en huizen aan om tot afbraak te komen voor nieuwbouw. Maar ook geruchten over allerlei andere plannen deden de ronde. Zeer tot verdriet van de Werkgroep Pelmolenpad die met zorg en angst hoorde over ideeetjes als de vestiging van een grote supermarkt, een parkeergarage of een groot parkeerterrein; er is sprake van spoorwegtunnelplannen ten koste of en faveure van het buurtje. De werkgroep heeft zelf ook ideeën. Maar veel of eigenlijk alles is niet haalbaar om financiële redenen. Het heeft de gemeente veel geld gekost (en nog) om de sloop te financieren en de aanschaf van de grond en rentekosten zijn er nog steeds. Bovendien is er nog het probleem van de nabije aanwezigheid van het Aral-autostation wegens de wet op de geluidshinder en dergelijke.

Er gebeurt momenteel niets, de buurt lijkt met wijdopen armen een nieuwe toekomst te verwachten, zoals deze daar ligt met zijn huizenrijtjes om een groot grasveld waarop ooit een zeer gevarieerde bebouwing stond. Ik sprak over het oude, het verdwenen Pelmolenpad met een voormalige bewoner, Nico van de Pol, die daar tussen 1938 en 1958 heeft gewoond, opgroeide aan de Pelmolenboulevard zoals men met enige zelfironie zijn buurt noemde. Er was sprake van een hechte gemeenschap; de kinderen van het pad, en dat waren er indertijd heel wat, gingen gezamenlijk schoolwaarts naar de binnenstad; er was zoals overal in die „goeie ouwe tijd” een groot saamhorigheidsgevoel; men kende elkaar en men hielp een ander die het moeilijk had.

Dat gemeenschapsgevoel uitte zich bijv. heel sterk toen in 1945 de bevrijdingsfeesten gevierd werden. Het programma, van 30 augustus tot en met 2 september, vermeldt vier dagen feest, met o.a. een allegorische optocht en een voetbalwedstrijd tussen twee Pelmolenpadse elftallen: de heren A. Tak, Peetoom, Musman, Molenaar, Jillings, v.d. Pol, Bovenkamp, Westra, Bakhuis, Ch. Temme en G. Temme namen het op tegen hun tegenstanders: Leeuw, Jongkind, Oosterwijk, Schoof, Neuteboom, Hakhoff, Feller, Nieuwpoort, Wilkens, v.d. Rol en Timmermans. Al dan niet partijdige scheidsrechter (naar zijn naam te oordelen) was Bertus v.d. Pol. Voor de gehuwde dames en de gehuwde heren was er een hindernisrace. Op zondag was er in het logement,

uitspanning en koffiehuis „Het Witte Paard” dat links van de toegang naar het Pelmolenpad stond en in 1974 werd gesloopt, de revue „Zoekt op z'n tijd wat vrolijkheid” die werd opgevoerd door de „Pelmolenpadters”. Tussen „Het Witte Paard” en waar ook nu nog de slagerij aan het Keern is, verrees een huizenhoge molen ter herinnering aan de naamgever van de buurt. En de mensen zongen hun eigen Pelmolenpad-volkslied (op de wijs van: Poes. poes, lelijke poes...):

„Pad, pad, Pelmolenpad/Hoe nederig is uw naam/Pad, pad, Pelmolenpad/Nooit ga ik meer van je vandaan./Al is het ook jaren geleên/Dat de oude molen ging van ons heen/'t PELMOLENPAD, dat blijft bestaan/Zolang de wereld niet zal vergaan”.

Dat de Pelmolenpadters toch van hun pad vandaan gingen of moesten, is begrijpelijk; dat ze de wens zongen van er altijd te willen blijven, getuigt van hun gehechtheid aan de buurt. En die liefde bestaat nog steeds bij de huidige bewoners. In een volgend verhaal zal ik hier meer over vertellen.

* Veel foto's van verdwenen molens kunt u vinden in de genoemde boeken van Braasem en De Ruyter de Wildt, ook in de ansichtkaartenboekjes van J. van Gulik en Chiel v.d. Zel.

Nog overgebleven oudste bebouwing; in het voorste huis woonde de weduwe Hulleman die een handel in kaasschraapsel had dat diende als voer voor trekhonden (1985).

De sloop gaat beginnen; middenachter; het hoge huis van de fam. Nieuwpoort.

De Ijsfabriek van het Pelmolenpad (gesloopt)

Winters beeld van het Pelmolenpad (alles gesloopt)

Huis van fam. Nieuwpoort in de sneeuw (gesloopt)

Toegang tot Pelmolenpad, zomer 1945 met herbouwde pelmolen.

Situatie in 1985 van dezelfde plek als foto midden rechts.

Huidige situatie Pelmolendpad; kale plek waar vroeger bebouwing stond.

Redactioneel

De weinigen onder U die regelmatig het colofon op de voorpagina van dit blad lezen — er bestaat opwekkender literatuur — zal het zijn opgevallen, dat het rijtje namen onder het kopje redactiecommissie de laatste tijd voortdurend kleiner is geworden.

Van de zeven mensen die in 1979 de verzorging van het kwartaalblad op zich namen, zijn er welgeteld nu, medio 1985, nog maar drie over. Kort na elkaar hebben in de afgelopen maanden drie redactieleden onze rijen verlaten. Het was nog 1984, toen de heer Kupperts ons vertelde, dat hij zich wilde terugtrekken, omdat hij naar zijn mening zijn aandeel in de publikatie van het kwartaalblad, namelijk de distributie, even goed kon verrichten, zonder deel uit te maken van de kleine groep lieden die regelmatig op pagina twee genoemd wordt. Daarna waren het achtereenvolgens de leden Onstenk en Hoogeveen die te kennen gaven hun bijdragen liever buiten dan binnen het redactieverband te leveren.

De overblijvenden zijn van mening, dat we met deze mensen enkele waardevolle medewerkers verloren hebben. Kees Kupperts heeft in de afgelopen jaren een distributie-organisatie opgebouwd waarmee hij er in slaagt het blad, wanneer dat zoals gewoonlijk flink over tijd verschijnt toch binnen een redelijke tijd bij de leden in de bus te krijgen. Jan Onstenk is een van degenen die mede het kwartaalblad een eigen gezicht heeft gegeven. Zowel wat de kwantiteit als wat de kwaliteit aangaat, steken zijn bijdragen boven de middelmaat uit. Hij heeft een gevoel

voor de betrekkelijkheid van alle dingen, dat weldadig aandoet. Het was vooral de mens in het Hoornse verleden die in zijn vaak lange artikelenseries centraal stond. Leo Hoogeveen hebben we leren kennen als de altijd strijdbare. Op de hem eigen exacte wijze heeft hij in de afgelopen zes jaar vele kolommen van dit blad gevuld. Hiermee heeft hij het tot de kritische begeleider van de Hoornse monumentenzorg gemaakt. En ook dat was een deel van het eigen gezicht van deze periodiek. Kees, Jan en Leo we betreuren jullie vertrek, maar we hopen, dat jullie ieder op je eigen manier voor de zaak van „Oud Hoorn” zult willen blijven meewerken. Wat dat is, staat te lezen bovenaan die saaie tweede pagina. Inmiddels is zoals U kunt lezen ons werkteam weer enigszins op sterkte gebracht door het toetreden van Femke Uiterwijk, Rob de Knecht en Kor Korpershoek.

**Namens de redactie
Henk Saaltink**

De Franse Gemeente in Hoorn (1685-1718)

J. Steendijk-Kuypers.

Een vluchtelingenbeleid na opheffing van het Edict van Nantes

Het Edict van Nantes

In Frankrijk werd op 13 april 1598 door koning Hendrik IV (1589-1610) met het Edict van Nantes een tolerantieverdrag gesloten, waarbij het mogelijk zou moeten zijn dat rooms-katholieken en protestanten ongehinderd vrij hun godsdienst zouden kunnen belijden. Hiermee kwam een eind aan de godsdienst-onlusten die hun dieptepunt hadden gekend in de Bartholomeusnacht, 23 augustus 1572. Met dit Edict was de katholieke kerk wel staatskerk maar de hugenoten kregen vrijheid van eredienst, werden toegelaten tot staatsambten, hadden recht op eigen onderwijs en steden als La Rochelle, Nîmes en Saumur werden protestantse vrijplaatsen in een overwegend rooms katholiek land.

Hendrik IV was voorstander van een naast elkaar bestaan van beide geloofsovertuigingen. Nadat hij in 1610 door de monnik Ravailac was vermoord, keerde het tij. Frankrijk telde toen ongeveer 1000 protestantse kerken. Dit aantal nam snel af onder Lodewijk XIII die de staatszaken welke de godsdienst betroffen, overliet aan zijn eerst minister, kardinaal de Richelieu; deze paste de artikelen strikt toe, veelal ten nadele van de hugenoten.

Het spreekt vanzelf dat onder het koningschap van Lodewijk XIV, die de kerk volledig onder zijn gezag wenste, geen plaats was voor twee geloven. Door een snelle opeenvolging van koninklijke besluiten beperkte hij alle vrijheden die het Edict de hugenoten bood. Vanaf 1680 was het voor hen niet meer mogelijk openbare ambten te vervullen, handelsbelangen te behartigen, gemengde huwelijken te sluiten of zelfs maar een protestantse vroedvrouw bij de bevalling te laten assisteren. Deze politiek had een groot aantal „bekeringsen” tot gevolg. Men kon daarbij rekenen op een financiële premie uit door de jezuiten ingesteld fonds terwijl overtuigde protestanten belast werden met inkwartiering van militairen; het spreekwoordelijke „te keer gaan als een dragonger” spreekt nog tot de verbeelding.

Met dit al was in 1685 de tijd rijp om het Edict officieel te herroepen. Veel hugenoten verlieten toen het land en volgden degenen die al eerder deze ontwikkelingen hadden zien aankomen. In Duitsland had Marburg, waar de eerste protestantse universiteit stond, grote aantrekkingskracht op de Franse intellectuelen.

De Republiek werd het toevluchtsoord van bekwame handwerkslieden en in het bijzonder van de Franse predikanten. Voor de Republiek waren de hugenoten de tweede stroom van Franstalige vluchtelingen. Voordien waren in de spaanse tijd al protestanten uit de Zuidelijke Nederlanden naar het noorden getrokken.¹ Als gevolg daarvan was in Middelburg de eerste Waalse Kerk ontstaan en veel steden volgden dit voorbeeld zodat er in 1685 een groot aantal Waalse Kerken waren die onafhankelijk van de Neder-duytsche binnen de Gereformeerde Kerk functioneerden.

De Franse Gemeente in Hoorn.

Al voor 1685 woonden verscheidene Franstalige protestantse vluchtelingen in Hoorn. Hun kinderen treft men aan in de doopboeken van de Gereformeerde Kerk en een enkele maal worden ze als lidmaat genoemd in de attestatieboeken.

Pas op 7 augustus 1685 werd door regerend burgemeester Thymon Velius een verzoek aan de raad voorgelegd van enkele gereformeerde familiën die om religieuze redenen uit Frankrijk waren getrokken en zich hier hadden gevestigd. Zij zouden graag hun religie in de eigen taal beoefenen.² De burgemeesters namen daarop het besluit een bekwaam Frans predikant aan te stellen en een week later werd Phillipus Le Noir afkomstig uit Blair in Bretagne benoemd op een salaris van f 500,—. Dit was voor de gereformeerde kerkraad aanleiding tot een spoed-vergadering zodat in overleg met het stedelijk bestuur de aanstelling gepaard ging van een nauwomschreven instructie.³

Le Noir zou mogen prediken voor degenen die de Franse taal spreken en verstaan zonder dat hij de doop of het avondmaal zou mogen bedienen of de kerkelijke tucht zou mogen toepassen, „dat derhalve niet sal zijn eene Franse Kerk afgesondert van de Duytsche”.

De predikatie zou gehouden worden in een van de kleine kerken waar gewoonlijk in de ochtend geen dienst was. Aanvankelijk dacht men aan de Oosterkerk, maar later werd dit de Noorderkerk. De dienst moest gelijktijdig met de kerkdienst van de Grote Kerk plaats vinden om deze geen concurrentie aan te doen; het was algemeen bekend dat de Waalse Kerken elders een duidelijke aantrekkingskracht hadden op de plaatselijke Frans sprekende aristocratie.

Om de diaconie geen schade te doen werd besloten na de godsdienstoefening in de Franse gemeente bij de uitgang een van de gereformeerde diaken op te stellen om de aalmoes te collecteren, zoals dit — naar men zei — in de Franse Vergaderingen gebruikelijk was. Hiermee wilde men de onkosten die men had aan de arme refugés dekken. Om de gereformeerde diaconie hierbij te steunen, werd op voorstel van de burgemeester in het najaar van 1685 in de gereformeerde kerken een algemene collecte voor de vluchtelingen gehouden en het stadsbestuur verzocht ook de andere kerkelijke gezindten in de stad met een collecte een bijdrage te leveren.⁴

Een jaar later diende dominee Le Noir een verzoek in om met het toenemend ledental een Waalse Kerk te mogen bedienen die gescheiden zou zijn van de Nederduytsch Gereformeerde Kerk. In het overleg tussen burgemeesteren en de kerkeraad bleef de laatste echter bij haar standpunt dat scheiding niet kon worden toegestaan.⁵ De Franse Gemeente zou onder discipline van hun kerkeraad blijven. Wel werd het Ds. Le Noir gegund om voortaan aan de Franse leden van de gereformeerde

kerk in zijn dienst de doop en het avondmaal te bedienen en huwelijken te sluiten. Deze dopelingen en bevestigde leden moesten in het register van de gereformeerde kerk worden bijgeschreven.

De Franse Gemeente kreeg een eigen administratie en de aanwezigheid van de Franse predikant bij de kerkeradsvergaderingen had geen enkele vertegenwoordigende betekenis.

Het is de vraag of Le Noir niet van plan is geweest te vertrekken. Een maand later komen de burgemeesteren met het merkwaardige besluit om aan het tractement van de predikant *f* 100,— per jaar toe te voegen om in de onkosten van zijn „aparte huishouding en van de groei van zijn gemeente” tegemoet te komen.⁶ Giften van enkele niet met naam genoemden stelden hen daartoe in staat.

Gelijktijdig had een correspondentie plaats tussen de burgemeester en de voorzitter van de synode van de Waalse kerken, Ds. Joucourt, in Middelburg. Joucourt betreunde de afhankelijke positie van de Franse Gemeente, hoewel ze toch 150 lidmaten telde en het stadsbestuur hen alle mogelijke privileges had verleend. Men preee de kwaliteiten van Ds. Le Noir en vroeg hem in bescherming te willen nemen.⁷

De kerkeraad bleef zich strikt aan de overeenkomst houden en daar kwam na het overlijden van Ds. Le Noir in 1691 met het aanstellen van Ds. Guiton geen verandering in. Deze predikant werd in 1693 wegens ziekte geassisteerd door een zekere Terzon die zich spoedig door de Waalse synode liet kwalificeren en het volgende jaar Ds. Guiton opvolgde.⁸ Toen hij in 1702 met toestemming van de burgemeesteren inging op een beroep van de Waalse Kerk te Rotterdam, was de Franse Gemeente in Hoorn al over haar hoogtepunt heen.⁹ Bovendien trof de nieuwe predikant Theocrise Le Gaux een stadsbestuur aan, dat zich inmiddels niet naast maar eerder tegenover de Franse Gemeente had opgesteld. Het toekennen van de extra *f* 100,— als liberale gift van enkele heren bleek niet meer mogelijk. Na veel overleg kwam men tot de volgende beslissing. Het bedrag zou uit de stadskas worden betaald, maar bij overlijden of vertrek van Le Gaux zou geen nieuwe Franse predikant meer worden aangesteld.¹⁰

Deze situatie werd echter niet afgewacht.

In 1717 rapporteerden de Kerkmeesteren dat de financiële staat van inkomsten zo slecht was, dat men nauwelijks de vijf predikanten kon onderhouden. Nu een van hen, Ds. Van der Kolck, was overleden, besloot men de vacature niet op te vullen in afwachting van doeltreffende bezuinigingsmaatregelen.¹¹

Met de beperking van het aantal stoelzetteren bespaarde men *f* 66,— terwijl door het overlijden van de Franse schoolmeester, Jan Visser, *f* 165,— ter beschikking zou komen indien er een opvolger werd benoemd. Maar het grootste offer werd geëist van de Franse Gemeente. De burgemeesteren stelden dat het ledental sterk verminderd was en dat de meeste Fransen door assimilatie met de Hoornse inwoners voortaan de prediking in de nederlandse taal wel konden volgen. Ds. Le Gaux werd bedankt en zijn tractement zou worden besteed aan de vijfde predikant.¹²

Zijn verzoek om tot steun van zijn gezin nog enig salaris te mogen ontvangen tot hij elders benoemd zou worden, werd afgewezen; ook een rekest van de Franse predikanten uit Amsterdam en Enkhuizen om hun collega in zijn functie te continuëren werd ter zijde gelegd.

Daarmee kwam in 1718 een einde aan de prediking van het geloof in de Franse taal.

Samenvatting en conclusie

In Hoorn is nooit een Waalse Kerk tot stand gekomen. Daarmee in overeenstemming komt men ook geen vertegenwoordiging tegen bij de synodale vergaderingen van deze kerk.

Het gehoor van de Franse predikanten werd altijd besteld als „Franse Gemeente” en deze stond geheel onder het gezag van de Hoornse Gereformeerde Kerk die de ledenregistratie, uitoefening van de kerkelijke tucht alsook de diakonie tot zich hield.

De aanstelling van de eerste Franse predikant ging primair uit van het stadsbestuur, — naar men zei was dit op verzoek van enkele refugés. Toen een jaar later de kerkeraad de separatie weigerde, waren het enkele gegoeden die met een *douceur* van *f* 100,— de predikant voor de stad wisten te behouden.

Dit handelen paste in het beleid dat vele steden in die tijd voerden om Franse vluchtelingen, van wie verwacht werd dat ze een bijdrage zouden kunnen leveren aan de stedelijke economie, tot zich te trekken. Ook Hoorn gaf aan deze refugés vrijstelling van accijns, huisvesting en subsidie tot het opzetten van hun handwerk. In het geval van de manufacturier in zijden lakenen uit Nîmes staat de bedoeling duidelijk vermeld: „door welke manufacteur veel familiën dese stad haer soude ter neder setten en generen”.¹² Men stond daarmee op het algemeene standpunt van de overheid die zelfs tot een ruime subsidie aan bekwame en ervaren Franse officiers besloot:

„considererende niet alleen dat het soude wesen een werck van christelijcke bermhertigheyt, maer oick een saick waer uyt de Staat bij voorval merckelijcke dienst soude kunnen trekken”.¹³

Het aanstellen van een Franse predikant diende in zekere zin het economisch belang; het liefst had men een Waalse Kerk gesticht om de welgestelden onder de refugés naar zich toe te halen. De gereformeerde kerkeraad voorzag echter het gevaar dat dan uit haar eigen gelederen de in het Frans onderlegde reders- en handelsfamilies de Waalse Kerk zouden gaan bezoeken tot schade van hun inkomsten.

Het gewenste effect bleef in Hoorn echter uit. Er hebben zich geen hugenoten van naam in bepaalde takken van nijverheid gevestigd.

Het verloop van de Franse Gemeente kan men min of meer volgen aan de hand van de doopboeken van de gereformeerde kerk van 1685 tot 1718.¹⁴ In het totaal staan daar 45 dopelingen in die volgens de naam of volgens de notitie „Francoise vluchteling” ten minste één Franse ouder had. Tot 1702 werden van de 25 dopelingen er 7 uit gemengde huwelijken geboren, terwijl van de 20 dopelingen in de tweede helft 11 een nederlandse ouder hadden. Dit steunt de genoemde opinie van het stadsbestuur. Het aantal Franse gezinnen nam waarschijnlijk af en de integratie was toegenomen. Toch is het moeilijk om deze getallen te hanteren. De kinderen werden in de Franse dienst gedoopt en met zekere ergernis vermeldde de administrateur herhaaldelijk dat hem het doopbriefje zo laat ter hand was gesteld. Men krijgt de indruk dat niet alle Franse dopelingen in het register terecht zijn gekomen.

Zo blijft ook op grond van de aantekening bij de doop van Isaak Bontekoe het vermoeden bestaan dat kinderen uit

gemengde huwelijken in de Hollandse diensten gedoopt werden maar dat daar ook weer uitzonderingen op bestonden, die wel eens niet gemeld werden.¹⁵ In de notulenboeken van de kerkeraad die over de kerkelijke tucht handelen komen we slechts één geval tegen dat betrekking heeft op de Franse Gemeente. Ds. Terzon bracht het lidmaat Noach Bouquet in de vergadering wegens herhaaldelijke openbare dronkenschap.¹⁶ Dit mag de indruk wekken dat de Fransen zuiver naar de leerregels leefden, maar het kan ook zijn dat de contrôle minder streng was. Volgens het besluit van 1686 werd in verband met tuchtzaken een Frans sprekende ouderling ter assistentie aan de Franse predikant bij diens huisbezoek toegevoegd. Het kostte de kerkeraad veel moeite een ouderling daartoe bereid te vinden; uiteindelijk vond ze in Jacob van Foreest een geschikt persoon die deze controlerende taak in het Frans kon behartigen. Zo kan men tenslotte stellen dat de Franse predikant in Hoorn gezien moet worden als een statussymbool

gebaseerd op politiek handelen van de stedelijke regering waaraan de gereformeerde gemeente ter bescherming van haar eigen positie weinig speelruimte overliet.

1. J. Briels. Zuid-Nederlandse immigratie (1572-1630). Haarlem, 1978.
2. J. C. Gonnet. Inventaris van het archief der stad Hoorn. Haarlem, 1918.
Inv. Nr. 150; Brg. Nr. 123. Samenwerkend Archief Westfriesche Gemeenten (SAW), Hoorn.
3, 4, 5, 6. Item
7. J. C. Gonnet. Inv. Nr. 709; Brg. Nr. 2612.
8. J. C. Gonnet. Inv. Nr. 150; Brg. Nr. 125.
9. Archief Hervormde Gemeente, Voorlopig Inv. Nr. 391. (SAW).
10. J. C. Gonnet. Inv. Nr. 152; Brg. nr. 140.
11. Item.
- 12, 13. Zie 2.
14. DTB Inv. Nr. 8e, 9, 10.
15. Item (nov. 1688).
16. Arch. Herv. Gemeente, voorlopig Nr. 580.

Messieurs les Magistrats
de la ville de Hoorn
à Boorn

La lettre que vous nous avez fait l'honneur de
nous écrire, nous fait connaître que votre église
Walonne de Hoorn n'est pas dans l'état où nous
souhaiterions qu'elle fut; nous aurions espéré que
ne s'adressant plus avec l'église flamande vous auriez
pu obtenir des privilèges dont jouissent presque toutes les
autres églises, et nos députés qui ont l'honneur de
nous en parler, nous ont assuré que vous n'attendiez
pour cela qu'un assez grand nombre de communicans
ou de fidèles, mais quoi que nous ayons su qu'il
en a déjà plus de cent cinquante nous voyons avec
- regret que les choses n'ont pas changé pour cela de
face. Nous espérons de votre zèle et de votre charité
Messieurs que vous accorderiez enfin à cette église
la Compotation qu'elle vous demande, et que nous
pourrions voir dans notre assemblée ^{notre} cher
frère Monsieur le Noir, en qui nous ~~avons~~ ^{avons} toujours
vu toutes les qualités et toutes les vertus d'un vrai
Ministre de Jésus Christ, nous vous ~~avons~~ ^{avons} prié
de continuer toujours l'honneur de votre bien-
veillance et de votre protection, et nous continuer
de vous souhaiter toutes les bénédictions du ciel.
Nous serons toujours avec respect

Messieurs
A Middelbourg le 24
avril 1687

Mullier secrétaire.

Je suis humble et fidèle
serviteur et le frère du Synode
assemblée à Middelbourg
le 24 avril 1687
G. Bouwmeester

Hoorn heeft haar faam als haven- en koopmansstad niet uitsluitend te danken aan de machtige fluitschepen en fregatten, die vooral in de Gouden Eeuw af en aan voeren. De Kleine Vaart heeft altijd een groot aandeel gehad in het transport over water en met name het „Buitenveer”, de verbinding met Amsterdam via de Zuiderzee, was een belangrijke schakel. In een tweetal afleveringen worden de beurtvaart en deze veerdienst nader bekeken.

1. De Beurtvaart

De beurtvaart, het bij toerbeurt verzorgen van de scheepvaartverbinding op een bepaald traject, heeft een lange geschiedenis die zich in het algemeen uitstrekt over de 17de en 18de eeuw. In Holland hangt de oorsprong van deze organisatie van transport te water ten nauwste samen met de opkomst en bloei van de handel.

Aanvankelijk waren scheepvaartverbindingen ongeregeld maar naar mate de handel tussen twee centra belangrijker werd, nam de behoefte aan een goede en regelmatige verbinding toe. Hiertoe werd door de overheid aan een aantal samenwerkende schippers het alleenrecht verleend om het vervoer te verzorgen.

Van de zijde der kooplieden zal er eerst verzet zijn geweest tegen de dwang om hun waren met een bepaalde schipper te verzenden. Weldra zullen zij echter hebben gemerkt dat het vervoer op deze wijze veel vlotter verliep. De hevige concurrentie van de oorspronkelijke „wilde vaart” had tot gevolg dat meerdere schepen gelijktijdig in lading lagen waardoor de te verzenden goederen over de verschillende schippers werden verdeeld. Zo kon het vaak enkele weken duren eer een schip voldoende was geladen om van wal te steken. Dit was een groot nadeel voor de kooplieden en het gaf belemmeringen bij het transport van aan bederf onderhevige waren.

Niet alleen de handel had baat bij deze regeling van de scheepvaart, het bood ook voordelen voor de schippers. De beurtvaart heeft steeds het tweeledige doel gehad om de handel een betrouwbaar middel van vervoer te geven en om de schippers een redelijk bestaan te verschaffen. Enkele factoren hebben deze ontwikkeling van „wilde vaart” naar geregelde dienst bevorderd.

Ten eerste vermelden we het weren van vreemde schippers. Om de eigen handel te beschermen werd door veel havensteden bepaald dat een schipper alleen retourlading mocht aannemen die voor zijn eigen thuishaven was bestemd. Een schip van elders dat leeg arriveerde mocht zelfs helemaal niet laden. Aangezien dit meestal wederkerig gold, ontstonden als vanzelf regelmatige verbindingen tussen twee havens. Het mercantilistische trekje van het uitsluiten van vreemden kwam men trouwens ook tegen in handel en nijverheid: vreemdelingen mochten slechts onder restricties handel drijven of een ambacht uitoefenen.

Een tweede factor, die in het verlengde van de vorige ligt, is de beïnvloeding vanuit het gildewezen. Zowel overheid als gilden stelden eisen op het gebied van de ambachten, zoals verplicht poorterschap, gildelidmaatschap, vakbekwaamheid en dergelijke. Voor de organisatievorm vonden de beurtschippers hier hun voorbeeld. Hoe ver de invloed van gilden op beurtregelingen strekte, valt nog te bezien.

Ten derde moet worden gewezen op de omstandigheid dat lang niet iedere koopman voldoende goederen te

verzenden had om het huren van een schip te rechtvaardigen. Ongetwijfeld heeft het eerder genoemde alleenrecht de ontwikkeling naar beurtveren verder versterkt.

Het merendeel van de beurtveren in Holland is ontstaan in de laatste decennia van de 16de en in de 17de eeuw. Verwarring tussen het beurtschip en de marktschuit, die op marktdagen het vervoer tussen stad en landelijke omgeving verzorgde, is wel aanleiding geweest om deze ontwikkeling eerder te willen plaatsnemen. Vooral in Duitse gebieden heeft het marktschip al vroeg een rol gespeeld in het transportwezen maar in Holland heeft dit vervoer voor 1600 nauwelijks betekenis gehad. Ook later is de beurtveer (d.i. vervoer tussen twee gelijkwaardige en economische zelfstandige steden) veel belangrijker geweest.

We kunnen hier alvast verklappen dat de stad Hoorn een vroege uitzondering was en begin 16de eeuw deze economische zelfstandigheid al had verworven.

De situatie in Hoorn

De ontwikkeling in Hoorn was in meerdere opzichten een uitzondering op het voorgaande. In een der oudste ordonnanties voor een beurtveer, namelijk daterend uit het jaar 1529, besloten de steden Hoorn en Amsterdam tot het instellen van een veerdienst tussen beide steden. De aanleiding was het niet ongebruikelijke gekrakeel tussen de schippers; wel ongebruikelijk was de vooraanstaande positie die het Hoornse schippersgilde vanaf het begin innam. Volgens Fuchs mag men aannemen dat het merendeel van de beurtveren zogenaamde „tweezijdige veren” waren, d.w.z. dat beide steden evenveel schippers aanstelden.(1) Hier lijken we te maken te hebben met een veer dat grotendeels een Hoornse aangelegenheid was. Reden genoeg om nader op dit schippersgilde in te gaan.

II. Het Rijnschippers Gilde

Ontstaan

Het schippersgilde van Hoorn was opgericht op St. Mathiasdag (24 februari) 1381 en had al een respectabele ouderdom in de periode dat de stad tot grote bloei kwam. Volgens Velius waren de keuren en privileges, die het gilde bij de stichting verkregen had, in het begin van de 17de eeuw nog grotendeels van kracht.(2) Het betof hier voornamelijk rechten en tarieven die de Hoornse schippers bevoordeelden bij het verkrijgen van lading; van beurtvaart werd nog niet gerept. Het gilde, aanvankelijk genoemd naar het altaar van St. Geertruiden waarop het gesticht was, werd later steevast aangeduid als Rijnschippers Gilde. Een goede verklaring voor de naam is vooralsnog niet te geven, maar het lijkt aannemelijk dat deze verband houdt met een scheepstype dat toen in gebruik was.

Over de vroege periode van het schippersgilde is niet zo

veel bekend doordat er nauwelijks gegevens voorhanden zijn. De bewaard gebleven gildepapieren zijn van later datum: de keurboeken beginnen bij het jaar 1531, de boekhouding pas bij 1649.⁽³⁾ Bij het behandelen van de beurtvaart zal de periode van ca. 1580 tot ca. 1680 in dit artikel de meeste aandacht krijgen, niet alleen vanwege de beschikbaarheid van bronnenmateriaal maar ook omdat dit de belangrijkste bloeiperiode omvat van de Hoornse beurtvaart, van de scheepvaart in het algemeen en ook van de stad zelf. Het hierna geschetste beeld is geldig voor deze gehele periode. Op onderdelen na (zoals tarieven en aantallen schepen) zijn de wijzigingen namelijk gering. Waar nodig zal uiteraard naar eerdere of latere tijdstippen worden verwezen.

Organisatie

Het gilde was er onder meer op gericht om de schippers van een redelijk bestaan te verzekeren en, zoals veel gilden, hield men er een bos of kas op na om oude of zieke leden financieel te ondersteunen. Na vijftien of zestien jaar in het gilde te hebben gevaren hadden schippers die „sober, arm ende vervallen van state” waren, recht op een wekelijks „soulagement” van 6 schellingen (= 36 stuivers). Bij het overlijden van een gildebroeder mocht de oudste zoon van boven de 18 jaar de plaats innemen van de vader, mits hij het normale jaargeld betaalde. Ook de hierop volgende zoon had dit recht. De weduwe van een overleden schipper had het recht om nog drie beurten met het schip op Amsterdam te (laten) varen, in 1656 gewijzigd in een termijn van acht weken.

Het gilde werd bestuurd door de Deken en Voogden, ook wel met „overluyden” aangeduid. De Deken was door de stad gemachtigd om eenieder, die door het breken van gildekeuren in een boete was vervallen, te doen arresteren, veroordelen en de boete te innen. (Overtreders die hem ontliepen werden door de stadsdienaren vervolgd; van deze boetes kasseerde het gilde 1/3 deel). In 1618 werden van stadswegen drie Commissarissen aangesteld voor extra toezicht op het naleven van de keuren en het beschermen van de belangen der kooplieden. In het algemeen werd door de overheid bepaald hoeveel schippers op iedere veer de voordelen van de beurtvaart genoten. Door dit systeem van benoeming was het mogelijk om het aantal beurtschippers af te stemmen op de vervoersbehoefte. Waren er op een bepaald veer te veel schippers, dan werd een uitstervingssysteem toegepast.

Opdat geen onbevoegde schippers vrachttjes in de wacht sleepten, was door het gilde bovendien een „knaep” of gildeknecht aangesteld die een oogje in het zeil hield bij het laden. Al dit toezicht op het komen en gaan der schepen was noodzakelijk omdat de beurtvaart tamelijk onoverzichtelijk was.

Rechten

Volgens Fuchs zijn beurtvaart en schippersgilde in Holland twee aparte instellingen geweest die elkaar slechts zijdelings hebben beïnvloed. De Hoornse situatie is hiermee in tegenspraak. Niet alleen vielen meerdere beurtveren onder de hoede van het gilde, maar de belangrijke veerdienst op Amsterdam was zelfs een aparte organisatie binnen het gilde. We komen nog terug op de eisen die in dit verband aan de schippers werden gesteld. Op het gebied van het personenvervoer had het Rijnschippers Gilde tot 1660 (d.i. het begin van de

trekvaartverbinding naar Buiksloot) een monopoliepositie. Dit betekende dat wanneer een schipper buiten het gilde om passagiers wenste te vervoeren, hij het te verdienen loon moest afstaan aan de eerstvertrekkende veerman met dezelfde bestemming.

Wat het goederenvervoer betreft was het alleenrecht veel beperkter van aard. Aangezien de beurtveren bedoeld waren voor het transport van kleinere vrachten, waren kooplieden verplicht om partijen goederen van beperkte omvang met de veerschepen te verzenden. Om uit te maken wat een kleine partij was, werd gekeken naar een uitvoerige tarieflijst die per artikel aangaf wat men verschuldigd was. Vanaf 1618 lag de grens bij een totaal vrachtlloon van 30 stuivers; daar boven was men vrij in de keuze van schipper en prijs. Tevens gold een uitzondering voor de schuiten die boter en kaas vervoerden naar de markten in Amsterdam; evenmin had het gilde zeggenschap over de veerdiensten naar het buitenland, zoals naar Rouaan en Sint Vallerij. Uit een aantal archiefstukken krijgt men zelfs de indruk dat er ook nog andere schippers waren die zelfstandig hun boterham verdienden.

Inkomstenbronnen

Naast de vervoertarieven, die de schipper zijn loon moest verschaffen, had ook het gilde zelf enkele bronnen van inkomsten. De opbrengsten hiervan waren hoofdzakelijk bestemd voor uitkeringen aan weduwen en arme gildebroeders. Een veerschipper moest iedere beurt 3 stuivers afdragen aan het gilde en na 1644 betaalde hij bovendien nog 3 stuivers „Vuurgeld” voor onderhoud van de havenverlichting.

Wenste een poorter in het gilde te varen, dan betaalde hij naast het jaargeld een entreegeld, oplopend van 30 stuivers in 1588 tot *f* 5,— in 1613 en *f* 20,— in 1677. Lieden van buiten de stad betaalden het dubbele.

Schippers die van elders de Hoornse haven binnenvoeren, betaalden naast het dubbele Vuurgeld een hoog tarief aler zij lading mochten innemen.

Boetes, opgelegd na overtredingen als wangedrag, het weigeren van een beurt of het ten onrechte laden, waren eveneens een bron van inkomsten voor de gildekas. Belangrijk waren ook de rechten op de „Soutmaet” en de „Appelton”. Het grove zout dat werd aangevoerd ten behoeve van de zoutziederij diende bij aankomst te worden gemeten met de kopere zoutmaat van het gilde. Midden 16de eeuw bedroeg het tarief 9 stuivers per Hondert (= 18.278,4 liter) zout, waarvan 2 stuivers voor het gilde en 7 stuivers voor de zoutmeter en zijn hulp. Een eeuw later vinden we in de rekeningen dat het meten jaarlijks ongeveer *f* 120,— opbracht.

De Appel- of Gildeton werd jaarlijks verpacht, hetgeen de gildekas eveneens met zo'n *f* 120,— verrijkte. Met de Gildeton dienden verschillende waren te worden gemeten alvorens ze verhandeld mochten worden: appels, peren, noten, kastanjes, houtskool, schors, eikebast, en run (= looistof) à 12 penningen per ton of per baal. Poorters van Hoorn betaalde half tarief.

III. De Hoornse beurtvaart. Vroege periode

Scheepstypen

Uit diverse opmerkingen in de gildeboeken kunnen we ons een beeld vormen van het uiterlijk van de beurtschepen. Uitvoerige omschrijvingen ontbreken maar wel wordt duidelijk dat er in de loop der tijd

veranderingen plaatsvinden.

In 1530 werden uitsluitend „Carvielsepen” toegelaten in het veer op Amsterdam, hetgeen een algemene aanduiding was voor schepen met een vlakke huidbeplanking. Deze modernere bouwwijze werd sinds 1460 toegepast op de Hoornse werven.

Onder het jaar 1581 meldt het gilde nadere gegevens omtrent het uiterlijk:

de romp moest 8½ voet (diep) zijn en 17 voet breed, binnen de huid.(4) Verder moest het zijn uitgerust met staand want en een spriettuig. Schepen voorzien van „overlopen” (dek) kwamen blijkbaar nog niet algemeen voor: tot 1608 waren die in het veer op Amsterdam verboden. Een jaar later diende ieder veerschip te zijn voorzien van twee zwaarden.

In de loop van de 17de eeuw werd het Wijdschip een veel gebruikt scheepstype op routes over de Zuiderzee en ander open water. Hoewel we ons meer zullen verdiepen in personen vervoer, geeft een verordening over de veemarkt uit 1715 een indruk van de omvang van de beurtschepen. Opdat de beesten elkaar niet zouden vertrappen mocht een schipper de volgende aantallen laden:

Wijdschepen (ca. 30 last laadvermogen): 80 varkens; schepen van 24 last tot aan Wijdschip: 65 varkens; schepen kleiner dan 18 last: 40 varkens.(5)

Wanneer een schip geen beurt had in het veer werd het wel ingezet als lichter voor de grote koopvaarders, die door hun diepgang de loswallen niet konden bereiken. Het

toewijzen van de „lichtingen” aan schippers geschiedde aanvankelijk via loten of dobbelen. Dit diende te gebeuren op de houten bruggen van de stad, de gebruikelijke verzamelplaats, en wel bij daglicht en in het bijzijn van alle Carvielschippers. Een schipper mocht natuurlijk niet meer vracht aannemen dan hij laden kon, bovendien moest hij een borg van 300 gulden zetten tegen eventuele schade van de waren.

Vanaf 1592 was een koopman vrij in zijn keuze van schipper bij het lichten; het dobbelen of loten was dus niet langer verplicht. Verdwijnen deed het echter niet: in geval van zware ijsgang of bij het onverwacht uitvallen van een schipper werd altijd geloot wie de beurt zou waarnemen.

Volgende keer zullen we bekijken hoe het beurtvaren in de praktijk verliep.

Noten

(1). J. M. Fuchs, *Beurt- en wagenveren. 's-Gravenhage 1946. Proefschrift.*

(2). Th. Velius, *Ghronyk van Hoorn. Vierde druk, verzorgd door Sebastiaan Centen. Hoorn 1740.*

(3). *Oud Archief Hoorn, Archief van het Rijnschippers Gilde.*

(4). *In de scheepsbouw werd de Amsterdamse voet van 28,3 cm gebruikt.*

(5). *Een last komt overeen met circa 2000 kg.*

Bron: Irene de Groot en Robert Vorstman, *Zeilschepen. Prenten van Ned. meesters uit de 16de tot 19de eeuw. Maarssen 1980.*
Bron: *prentencollectie Rijksmuseum.*

Een Veerschip op Hoorn, Enckhuysen Vriellant of overzee

Als schoot en gaerdert wert uyt geuert
Het Schip dan Lustich henen swierdt

Van fabriekswerk tot kunstambacht

Femke Uiterwijk

Borstelfabriek „De Arend” werd Homan's borstelfabriek

In de eerste helft van onze eeuw stond het schoonhouden van alles wat zich in en om het huis bevond, hoog in het vaandel van iedere vrouw. Of ze dat nu zelf deed of dat een dienstmeisje het vuile werk opknapte, geboend werd er! De stoep, de straat, de muren van het huis, de zoldering, ja alles werd geschrobd. Vooral in de schoonmaaktijd. Dan werden er ook veel borstels nieuw aangeschaft. Borstels?, zult u zeggen... Zeker, want voor elk hoekje en gaatje was wel een speciale boender in de handel verkrijgbaar. Niet alleen voor de huisvrouw stonden allerlei modellen bezems en boenders ter beschikking, ook de boeren stuurden de bode naar de stad met de opdracht een dozijn nieuwe borstels mee te brengen. Want in die tijd werd nog iedere zaterdag het hele erf om de boerderij geschrobd. En wat dacht u van de spaken van de houten karrewielen? Ook daarvoor was een speciale boender te krijgen.

In Hoorn kon men voor al deze attributen terecht in de winkel van de heer P. M. van Wijk aan het Breed 25. Op de foto ziet u de eigenaar trots in de deuropening van zijn magazijn staan. En de hoeveelheid artikelen die in de etalage en voor de winkel ligt, doet inderdaad denken aan die lang vervlogen tijd waarin de vrouw des huizes

dagelijks met haar vinger langs elke richel ging om te controleren of er nog stof op lag. En... dat lag daar vast niet, want bladerend in de prijscourant van de firma Van Wijk uit het jaar 1905, vind ik daarin ettelijke soorten bezems, boenders en borstels. Alles in huis moet wel geblonken hebben. Er worden wel 12 soorten tapijtborstels vermeld en 9 soorten raagbollen of halve manen; we komen tegen: koeborstels, biggetjes oftewel kleine stoffertjes; je kon kopen: potloodborstels maar ook scheepsluiwagens, lepelvormige glazenwassers, lampenpoetsers, straatbezems of balijnbezems, insmeerborstels en flesschenwissers (die gezien de spelling wel veel beter schoonmaakten dan die van tegenwoordig).

Achterop de prijscourant staat ook nog dat het hier om een „Groothandel in Sponsen, Zeemleer, Dwijlen” betrof. Toen de heer Van Wijk zijn borstelfabriekje op 16 januari 1911 liet inschrijven in het Handelsregister onder de naam „De Arend”, was hij al een aantal jaren bezig met het vervaardigen van borstels. Behalve in de winkel aan het Breed had de firma namelijk ook een pakhuis in gebruik op de hoek van het Achterom en de Molsteeg. Op de zolder van dat pakhuis werden de borstels door een aantal werklieden in elkaar gezet. Het was wel vervelend dat het

Borstelfabriek

„De Arend.”

Ondergeteekende maakt bekend,
dat **1 Maart 1900**, hier ter stede
door hem zal worden **geopend een**
naar de eischen des tijds ingerichte
Borstelfabriek.

Beleefd houdt hij zich voor het
leveren van **alle mogelijke soor-**
ten borstelwerk, tegen concu-
reerende prijzen aanbevolen, hopen-
de door een nette en vlugge bediening,
geleid door een veeljarige ervaring
in het vak, zich het vertrouwen
zijner afnemers waardig te maken.

Adres: **Nieuwendam 42.**

P. M. VAN WIJK.

benodigde houtwerk helemaal uit Hoogezand in Groningen moest komen. Die houten modellen kwamen vaak te laat en dan kon er niet verder gewerkt worden. Omdat de bedrijfsleider, de heer Homan dat maar knap lastig vond, stelde hij aan zijn baas voor een werkplaats te bouwen achter in de tuin van de winkel, in de Molsteeg, een werkplaats waar het fabriceren van de houten modellen in eigen beheer kon worden genomen. De heer Van Wijk ging met dit voorstel akkoord en zo verrees in 1930 een nieuw gebouwtje aan de Molsteeg. Deze steeg loopt van het Achterom (dichtbij het Breed) naar de Westerdijk.

Er werd hard gewerkt in dit nieuwe fabriekje onder leiding van de heer Homan. Wel acht á negen mensen werkten van 's ochtens zes tot 's avonds zes uur, en in de drukke schoonmaaktijd wel tot tien uur 's avonds, om alle bestellingen klaar te krijgen. Het loon was niet hoog in die vooroorlogse jaren en het was bovendien afhankelijk van het aantal borstels dat per dag gemaakt werd (men werkte op „stukloon” dus). Het was ook niet bepaald een gezond beroep, want de verschillende plantenvezels die nodig waren voor het „beharen” van de boenders, veroorzaakten nogal wat stof. De plantenvezels kwamen veelal uit het buitenland: kokos uit Zuid-Amerika en paardehaar helemaal uit China. Dat materiaal werd in de werkplaats opgeslagen in speciale vakken en dan bij gebruik afgesneden op een lengte van 32 cm. Vooral op zaterdag, als het „uitruien” (het uitschudden van de losse vezels in de gemaakte borstels) plaats vond, moesten de ramen wel opengezet worden! En het vullen van de gaten in de houten modellen met de diverse vezels maakte dat de vingers van de werklieden stuk scheurden... 's Avonds deed men daar dan maar groene zeep op, want de volgende dag moest er weer gewerkt worden. Later gebeurde dit vullen van de borstels met vezels op half-automatische wijze; de aankoop van een aantal

machines maakte dit mogelijk; alleen het verschuiven van het hout voor het vullen van het volgende gat gebeurde toen nog met de hand.

Na de Tweede Wereldoorlog was er niet meer zo'n behoefte aan al die soorten huishoudborstels. Het huishouden werd gemoderniseerd, de stofzuiger deed steeds meer zijn intrede. De heer Homan ging zich steeds meer toeleggen op de fabricage voor de industrie, bijv. de borstelgarnituur van de firma Scholten, gevestigd aan de Gouw: een spiegel in het midden met aan weerszijden een kleeborstel en een haaborstel. Of de tafelschuier die toen erg in de mode was.

In 1937 werd de winkel van de firma Van Wijk verplaatst naar het Grote Noord, op nummer 86 waar deze nog steeds is gevestigd. Hoog aan de gevel daar treft men ook nu nog een levensgrote arend aan, vervaardigd door een mij onbekende kunstenaar volgens de beschrijving van het Handelsregister van 1911: „Het merk stelt een arend in volle vlucht met uitgebreide vleugels”. Hier in deze zaak op het Grote Noord treft men nog steeds een assortiment huishoudelijke artikelen aan.

In 1947 besloot de heer Homan de werkplaats aan de Molsteeg te kopen van de firma Van Wijk en zelfstandig met de fabricage van borstels verder te gaan. Deze borstelfabriek vindt men nog steeds in deze steeg. Alleen is het nu de zoon, Jaap Homan, die u hier aantreft. Hij werkt al 36 jaar in de werkplaats van zijn vader. De laatste zeventien jaar is hij eigen baas. Het is begrijpelijk dat hij van het maken van borstels alles af weet. Hij heeft geen personeel meer in dienst maar borstels maakt hij nog wel, vooral op maat bestelde exemplaren. Want één ding staat vast: er gaat niets boven een met natuurlijke vezels gevulde bezem of borstel. Ze zijn veel sterker en gaan dan ook niet zelden langer dan twintig jaar mee. Denk maar eens aan die onverslijtbare straatbezems van de gemeente Hoorn; die zijn gevuld met kokosvezels. Een bezem die gevuld is met nylon, spettert en houdt geen water vast, bovendien valt zo'n nylonvulling snel uit.

De werkplaats aan de Molsteeg.

Toen ik de heer Homan opzocht om een afspraak met hem te maken, was hij juist bezig een lange borstel te beharen die langs een draaibeur de tocht moet tegenhouden. Toch doet het interieur van de werkplaats niet meer zo denken aan de oorspronkelijke bezem- en borstelfabricage. Er heeft nog wel heel lang een pekketel gestaan want vroeger werden de bosjes haren gepekt voordat ze in de borstel gezet werden. Ze bleven zo beter

rechttop staan en konden dan worden gebruikt tot ze tot op het hout toe waren afgesleten. Pas toen hij een extra verzekering moest afsluiten in verband met de brandgevaarlijkheid van dat pek, heeft de heer Homan de pekketel verwijderd.

Op het visitekaartje van Jaap Homan staat nu: Restaurateur van meubels en uurwerken. En dat blijkt wel uit de aanwezigheid van de meubels en onderdelen daarvan in het bedrijf aan de Molsteeg. Wat de uurwerken betreft: in het herstellen van torenklokken is Homan een kei. Ook heeft hij zich de laatste jaren toegelegd op het bewerken van gietijzer. Dat levert een zeldzame vorm van ambachtelijke kunst op: allerlei modellen van hekken, uithangborden en windvaantjes kunt u in zijn voorbeeldenboek vinden. Krijgt hij een specifieke opdracht, dan kunt u hem vinden bij het smidsvuur dat in de werkplaats is aangelegd en waarboven een prachtige, oude blaasbalg hangt.

Jaap Homan vertelt nog over de houtloods die in de oorlog naast de werkplaats stond en waarin al het hout werd bewaard dat nodig was voor de borstels en bezems; dat hout kwam meestal uit de Beemster omdat dat daar zo lekker taai was en niet zo snel scheurde; boenders moesten immers bestand zijn tegen langdurig watergebruik! Ook werd in de oorlog een pakhuisje aan de overkant van de Molsteeg gekocht. De houtloods en het pakhuis worden nu niet meer gebruikt, maar hout is nog steeds nodig. Weliswaar niet meer voor het vervaardigen van borstels zozeer, als wel voor het restaureren van kasten, stoelen of karrewielen.

Naar mijn smaak is de heer Homan een kunstenaar. Gaat u maar eens bij hem kijken in de Molsteeg. Maar kom niet

met een grote groep, want hij is een groot liefhebber van de stilte die in en om zijn werkplaats heerst.

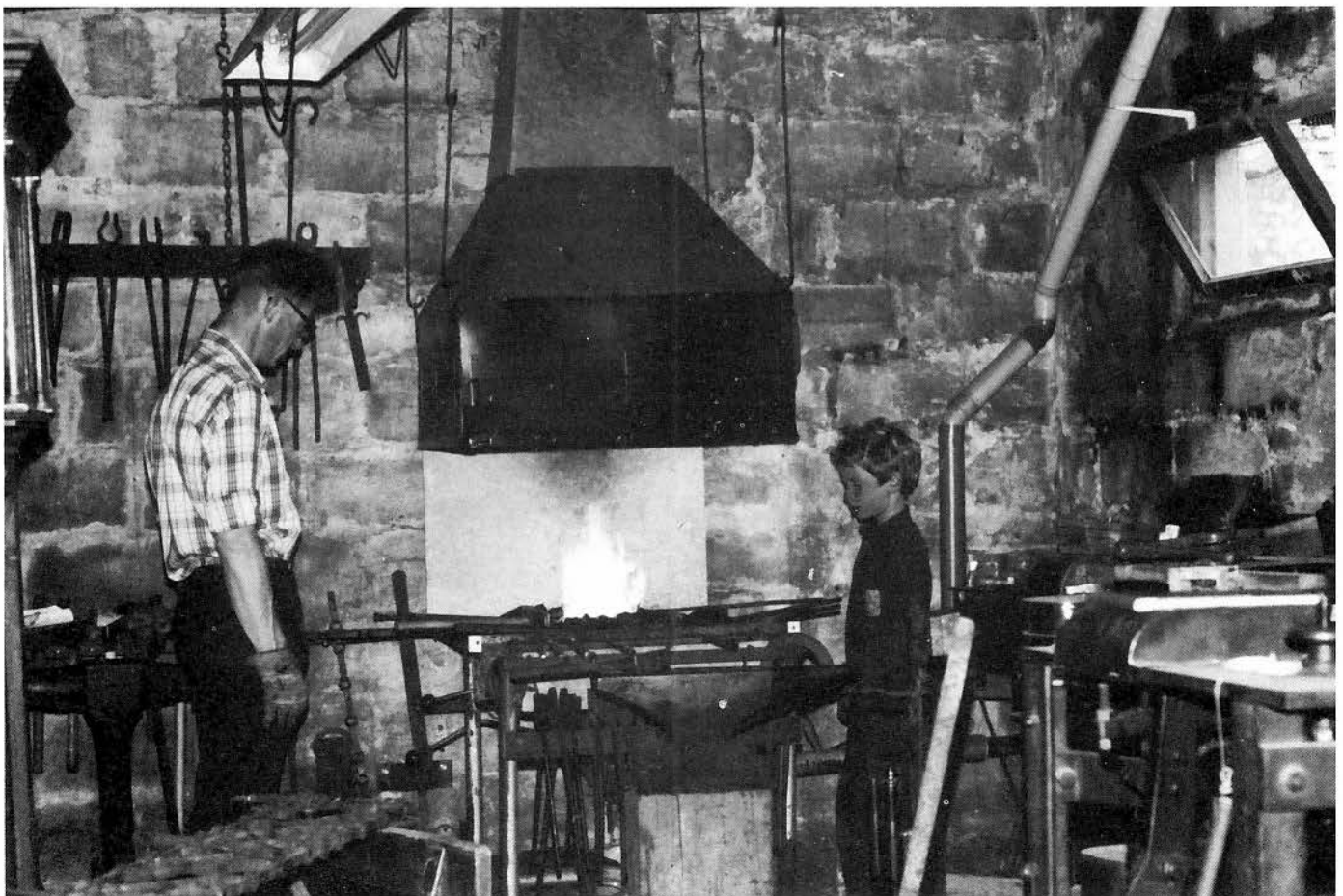
Gegevens:

Archief van de familie van Wijk.

Archief van de familie Homan.

In de werkplaats aan de Molsteeg tonen vader en zoon Homan twee handgemaakte borstels. De foto dateert uit 1966.

Jaap Homan met zijn jongste zoon bij het smidsvuur.

Kent u Hoorn ook zo?

J. M. Baltus

Merkwaardigheden en minder bekende aspecten van het historische Hoorn.

In de vorige rubriek heeft u een paar foto's gezien van plaatsen die u misschien niet meteen kon thuisbrengen. Iemand heeft de hele Nieuwsteeg afgesnuffeld op zoek naar dat wonderlijke geprofileerde grenspaaltje, maar zag het kennelijk over het hoofd op de hoek van het Grote Noord en het stuk Nieuwsteeg naar het Achterom.

Het zonbeschenen straatje was natuurlijk de Bottelsteeg, gezien in de richting van de Appelhaven. De eerste steen met de rebus kunt u aantreffen in de gevel van Gerritsland 15.

Nu de nieuwe serie afbeeldingen van minder bekende Hoornse plekjes.

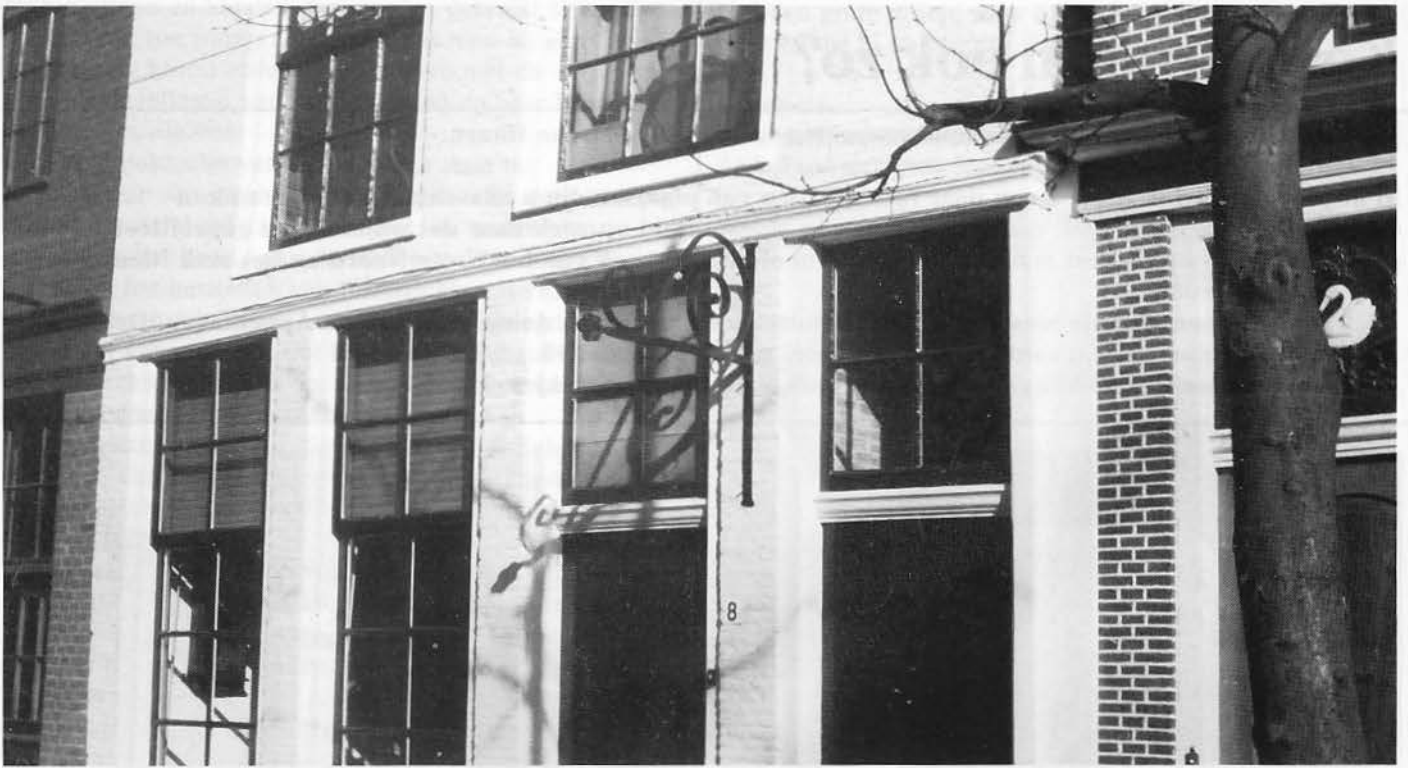
Weer een oud, natuurstenen paaltje met vaag het restant van een ringversiering. Welk Oud-Hoornkenner weet waar dit stenen voorwerp zich bevindt? Om op weg te helpen: de gevelwand erboven is op een heel bijzondere wijze opgebouwd.

Pothuizen in Hoorn zijn zeldzaam. Het pand Onder de Boompjes 8, eigendom van de vereniging, bezit er een en aan het eind van het Grote Oost treffen we er twee aan weerszijden van de straat. Deze eigenaardige aanbouw bestaat een flink deel van de steegwand. Ook op het Grote Oost maar je loopt er zo aan voorbij.

De hoek van de Trommelstraat en Pieterseliesteeg. Een gepleisterd stuk perkament aan de gevel met daarop in dichtvorm een wijze raadgeving. Poëzie aan de muur...

Een mooi huis aan het Ramen, met twee gewone voordeuren naar het schijnt. Maar vergis je niet; de rechtse deur sluit een steeg af die toegang geeft tot de tuin achter het pand. Heel merkwaardig is dat de eerste verdieping gebouwd is over de steeg. Als u door het bovenraam kijkt, ziet u de gemetselde zijgevel met daarboven de moerbalken die ook de overkraging van de verdieping dragen.

Hoorn te water. Een gracht geschapen voor rondvaartboottochtjes zoals in Amsterdam; deze fraaie boogvormige waterdoorgang behoort tot de oude verdedigingswerken van de stad en kon vroeger door zware deuren worden afgesloten. Dat we in Hoorn zijn, zien we aan de gebeeldhouwde hoorn maar ook aan dat andere rustieke bruggetje in het verschiet. Welke brug is dit?

De huizen zijn er dichtgetimmerd; de bewoners zijn verdwenen. Het zijn zeldzame voorbeelden van vroeg 19e-eeuwse arbeiderswoningen met een bijzondere overdwarse Mansarde dakkap en vensters met een oude roedeverdeling. Panden van dit soort zijn al te vaak gesloopt om plaats te maken voor karakterloze nieuwbouw. Aan het Jeudje bij de Vollerswaal.

„De Kerkmeijer-de Regtstichting” Een niet vervuld ideaal

A. de Graaf

Deze steen bevindt zich in de voorgevel van het huis, waarin de familie Kerkmeijer-de Regt gewoond heeft en dat hun eigendom was. Het behoort nu toe aan het Kerkmeijer-de Regtstichting. Het staat aan de Noorderstraat.

Johan Christiaan Kerkmeijer, de onvervaardde strijder voor het behoud van de historische schoonheid van onze stad en o.a. oprichter van „Oud-Hoorn”, zag op een gegeven ogenblik de levensavond naderen. Zijn werk achtte hij echter op lange na niet voltooid. Zijn wekroep tot weten, kennen en bewaren op het gebied van monumentale zaken was bij lange na niet overgenomen, laat staan in daden omgezet. Ook „zijn museum” en „zijn Oud-Hoorn” waren hem in vele opzichte te afwachtend, soms zelfs afwijzend waar het er om ging iets gedurfd te ondernemen.

Het verkrijgen van monumentaal bezit, hetzij roerend, of onroerend stuitte vaak op veel afstand. Kerkmeijer doorgrondde tenvolle wat smaakmakers van Groot Hoorn met de stad voor hadden. Daarom trachtte hij op vitale punten historische bebouwing in eigendom te verkrijgen, in de hoop dat de directe omgeving dan ook gespaard zou blijven. Zijn strijd om aankoop van historische panden, die met sloop werden bedreigd liep echter telkenmale op niets uit. De panden Oude Doelenkade; hoek Mallegomsteeg; Grote Oost; hoek Appelsteeg; Gerritsland; hoek Jeroenensteeg en zovele andere werden vervangen door de meest monstrueuze bouwsels. Maar de leus „Luctor et Emergo” was de Middelburger Kerkmeijer niet onbekend.

Toen men het liet afweten nam hij, als zo dikwijls, zelf het initiatief.

En zo richtte hij met f 100,— op 27 november 1950 de „Kerkmeijer-de Regtstichting op. Het doel van deze stichting omschreef hij als volgt:

„De verzorging, restauratie, instandhouding, verkrijgen in eigendom of zakelijk genotsrecht van, uit een oogpunt van Historie en Kunst, belangrijke gebouwen in Nederland, bijzonderlijk in West-Friesland en met name in Hoorn, alsmede die van historische voorwerpen speciaal van belang voor of betrekking hebbende op de stad Hoorn, welk doel zij tracht te bereiken door tijdelijke, éénmalige of duurzame toelagen uit de opbrengst van het vermogen der Stichting”...

Het bestuur zou worden gevormd door een College van Regenten, bestaande uit drie personen. „Oud-Hoorn”, het „Westfries Museum” en een „Bank-instelling” dienden elk te zorgen voor een Regent. Een „Raad van Toezicht” zou het doen en laten van Regenten controleren.

De Stichting bleef niet zonder middelen want bij testament van 20-10-1952 legateerde Kerkmeijer zijn huis, zijn inboedel en zijn geldmiddelen aan de Stichting, onder de last van een aantal legaten en uiteraard de noodzakelijke kosten van ter aardebestelling enz.

De nicht van Kerkmeijer, Hermina Christina, dochter van zijn broer Jan Jacob, kreeg gedurende haar leven recht op de helft van het vruchtgebruik van het nagelaten vermogen. Zij overleed op 21 juni 1969. Kerkmeijer overleed op 9-3-1956. De Stichting werd operationeel op

10 mei 1956. Regenten waren toen:

Pieter Nootboom, oud-directeur van de Hoornse Ambachtsschool. Antonie Marinus Frens, directeur van het Landbouwproefstation. Dirk van Elden, directeur van de Rotterdamsche Bank NV.

Op 22 februari 1957 werd de Heer Nootboom opgevolgd door Mr. D. H. Buiskool. De Heer Buiskool is tot 18 januari 1985 in functie gebleven. Hij heeft op onnavolgbaar stipte wijze de belangen van de Stichting behartigd.

De Heer Frens werd hoogleraar aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Hij werd opgevolgd door de Heer Mr. B. R. Canneman, die weer werd opgevolgd door Drs. W. F. G. Wiese. De Heer Wiese is tot september 1984 als regent in functie geweest. Evenals bij de Heer Buiskool diende hij volgens het statuut af te treden bij het bereiken van de leeftijd van 75 jaar. Hij overleed helaas op 1 januari 1985.

De financiële belangen zijn steeds behartigd door de Rotterdamse Bank, later de Amrobank. De Heren D. van Elden, G. A. Hueting en Mr. M. A. T. Seegers zorgden voor de boekhouding van alle dag. De controle van het gehele geldelijke reilen en zeilen werd na overleg opgedragen aan het Accountantskantoor van de L. T. B. te Hoorn. Zo werden en worden de penningen op de meest zorgvuldige wijze beheerd. Hoewel het vermogen van de Stichting redelijk is toegenomen, kon er helaas nimmer worden overgegaan tot aankoop van bedreigde panden. Er werd en wordt gewaardeerde steun verleend tot behoud van en instandhouding van belangrijke historische zaken. Zo mogen genoemd worden bedragen om een aankoop ten dienste van het Museum mogelijk te maken, bedragen voor het herstel van een waardevol

klein historisch object, dat nergens subsidiabel is, aanvulling van bedragen, die door omstandigheden plotseling ontoereikend blijken te zijn om een eenvoudige restauratie-of renovatiewerk te voltooien.

In alle bescheidenheid probeert de Stichting toch iets van het ideaal van de oprichter tot zijn recht te laten komen. Maar ja, een historisch slooppand aankopen voor f 1000,— die tijd zijn we voorbij!

De bedreigingen ten aanzien van ons historisch schoon zijn helaas even zo duizelingwekkend toegenomen als de aankooprijzen.

Nog zorgwekkender is de berustende houding die we veel te vaak ontmoeten in de ledenkring van onze historische verenigingen. Uiteraard: een veelvoud van de moed van Kerkmeijer is nodig om er tegenaan te gaan.

Maar wie waakt, wie helpt, wie doet?

Regenten van de Stichting zijn thans:

De Heer W. A. Braasem, Noorderstraat 18a Hoorn, voorzitter. De Heer A. de Graaf, Eikstraat 37, Hoorn, tel 02290 - 1 68 26, secretaris. De Heer J. H. Wigard, Rotiusstraat 115, Hoorn, penningmeester.

Regenten zullen zich alle inspanningen getroosten om de nalatenschap van Kerkmeijer op waardige wijze te beheren, ten dienste van het behoud van ons aller dierbare historische zaken. U kunt daarop vertrouwen en daar op rekenen. Regenten mogen er misschien eens op rekenen, dat U dit fonds gedenkt, hetzij thans, hetzij in de toekomst. Wellicht kan het woordje „niet” onder de titel van deze bijdrage nog eens verdwijnen. De secretaris zal U gaarne te woord staan!

Met dank aan Mr. D. H. Buiskool voor het beschikbaar stellen van een goed overzicht van de bestuurswijzigingen van de Stichting.

In de tuin van het Westfries Museum is met geldelijke steun van het Kerkmeijer-de Regtstichting het bovenstuk van het buitenhuis van de familie van Foreest dat aan de Koepoortsweg stond opnieuw opgemetseld.

De restauratie van de Noorderkerk loopt volgens plan...

Een foto van de restauratie van ca. 50 jaar geleden. De aandacht ging vooral uit naar dak en gewelf, vandaar de vele (dikke) steigerpalen. Wel een verschil met de steigers van 1985!

In de jaren 1936 tot en met 1938 onderging de Noorderkerk een grote restauratiebeurt.

In die jaren werden vooral het dak, het gewelf en de binnenmuren onder handen genomen en zag de kerk er bij de oplevering er volgens foto's en ooggetuigen weer netjes uit.

In februari van dit jaar, 1985, startte na lange jaren van wachten, correspondentie voeren en vooral geld verzamelen, weer een opknapbeurt van de Noorderkerk. Een totaal restauratieplan wordt niet uitgevoerd door de werklieden van de firma Schakel en Schrale uit Amsterdam, want negenenvertig jaar na het begin van de laatste restauratiebeurt zijn vooral de binnen- en buitenmuren de zorgenkinderen.

De opmerkelijke of deskundige passant of bezoeker van de Noorderkerk had dat al gauw gezien gedurende de jaren dat het verval aan de kerk was af te lezen.

Naar deze muren (binnen en buiten) gaat dan ook de grootste aandacht uit.

Zoals het vaak gaat bij dit soort klussen: tijdens de werkzaamheden blijkt pas hoe goed of slecht de conditie van het kerkgebouw werkelijk is.

De binnenmuren zijn inmiddels „afgebikt”, moeten nog worden gestraald en dan kan worden bekeken welke stuclaag op de muren moet worden aangebracht. De Noorderkerkmuren vereisen een stuclaag, die goed

Het bestuur van de Stichting Noorderkerk op de foto, vlak voor de restauratie van start ging.

Staannd v.l.n.r.: J. P. H. van der Knaap, L. de Ruyter de Wildt-Hoogendoorn, W. Rijswijk-Bert, D. Breebaart (voorzitter), C. van der Meer-van Lookeren Campagne, Tj. Feenstra, T. M. C. Zaal (penningmeester).

Gehurkt: W. Vingerhoed (secretaris).

tegen vocht bestand is.

De buitenmuren ondergaan het inmiddels vertrouwde beeld van inboeten, uithakken, (opnieuw) voegen en het aanbrengen of vervangen van natuursteen.

Voor de wand vormt van het Kleine Noord is erg slecht en gaat veel zorg vragen van de metselaars.

Tijdens de voorbereidingen voor de restauratie bleek ook na diepgaande (letterlijk en figuurlijk) studies, dat de fundering van de Noorderkerk de tand des tijds niet zo goed doorstaan had. De kerkmuren verzakken wat, zodat de muren naar buiten hellen.

Ook voor dit probleem moest een oplossing worden gevonden.

Zo worden op vier plaatsen in en rond de kerk betonconstructies in de muren en funderingen aangebracht. Deze betonconstructies rusten op betonnen palen van ca. 20 meter lengte (in de grond).

Doordat de fundering nu nieuwe steun krijgt en de betonconstructie werkt als een soort hevel, wordt het verzakken van de Noorderkerk tot staan gebracht.

Om de funderingsproblemen goed te kunnen aanpakken zijn zowel buiten als in de Noorderkerk diepe gaten

gegraven.

De binnenkant van de kerk biedt dan ook de aanblik van een heuvelandschap; gelukkig is het eeuwenoude kerkmeubilair goed ingepakt in kisten.

Na vier maanden werk is de oplossing van het funderingsprobleem in zicht en ziet het er naar uit dat de gaten in de kerk binnenkort weer dichtgegooid kunnen worden.

De restauratie is echter nog lang niet voltooid. Van de geplande achttien maanden zitten er nu vier op en staan ons dus nog veertien arbeidzame maanden te wachten.

De Stichting Noorderkerk, die belast is met deze restauratie, becijfert op dit moment het te verwachten financierings-tekort op 100.000 gulden. Dit, zonder rekening te houden met tegenvallers, zoals de slechte conditie van de muur aan het Kleine Noord. De Stichting Noorderkerk staat voor de taak deze 100.000 gulden ook nog bijeen te brengen, nadat in de afgelopen zeven jaar reeds 200.000 gulden bijeen geschaapt was. Steun van de Hoornse bevolking om de Noorderkerk zo goed mogelijk te restaureren en daarna optimaal te kunnen gebruiken in het culturele leven in de Coenstad is hard nodig! Mogen we op U rekenen....

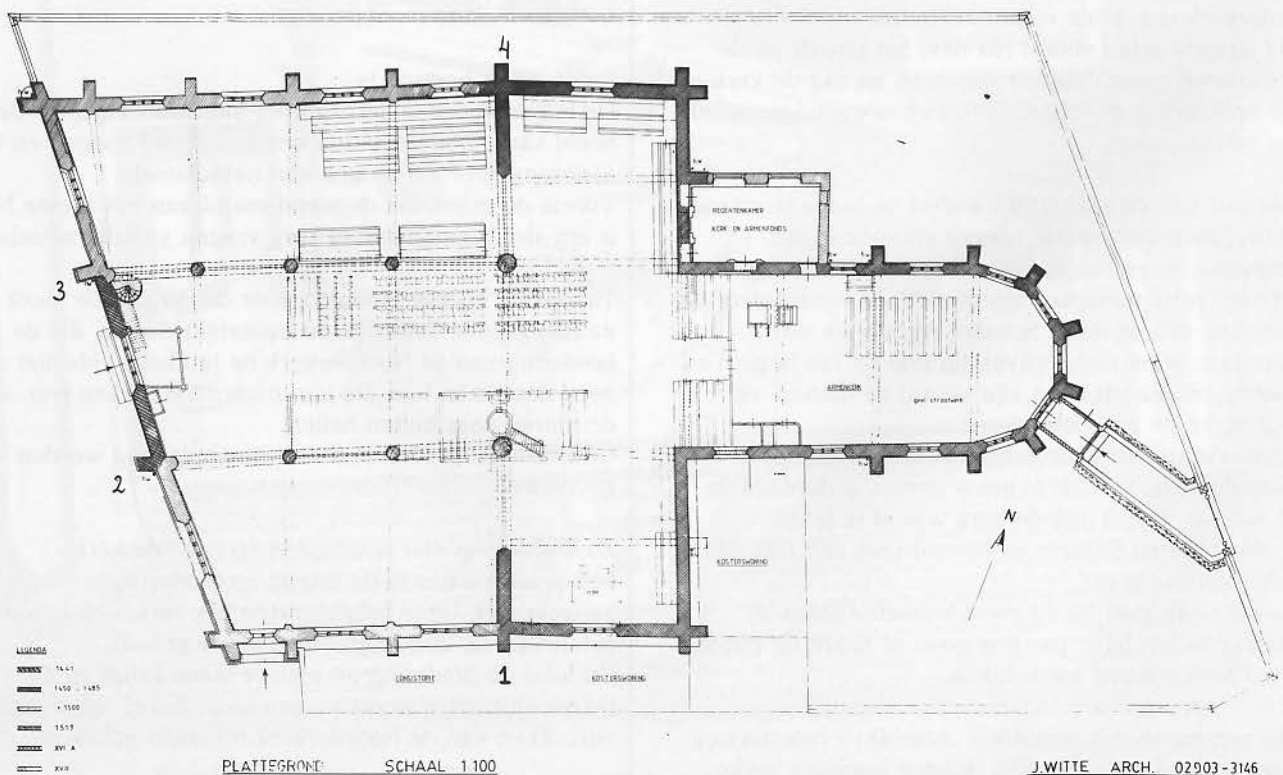
*Willem Vingerhoed, secretaris
Stichting Noorderkerk, Hoorn*

Uw (financiële) bijdrage kunt U kwijt op:
gironummer: 2767391 t.n.v.
Restauratiefonds Noorderkerk,
Melkweg 6, 1622 BA Hoorn.

De muren van de armenkerk worden ontdaan van de kalklagen.

ST MARIA OF NOORDERKERK TE HOORN

Bij de nummers 1, 2, 3 en 4 wordt de fundering versterkt door middel van een betonconstructie en 20 meter lange betonpalen.

Stadsbeeld restauranties – wijzigingen – verval

J. M. Baltus

d.d. 1 juni 1985

Achterom 15 (monument)	R. K. Wees- en Oudeliedenhuis „Sint-Jozef“; plannen voor verbouw en restauratie Regentenkamers.
Achterom 30 en 32 Binnenluiendijk 1	Worden gesloopt bij vestiging C&A-kledingbedrijf. Woonhuis; op plaats van voormalig Buitengasthuis dat in 1952 werd gesloopt; aanbouw nieuw gedeelte.
Dubbele Buurt 34-36 (monument)	Pakhuizen met zeldzame trijshuisjes (windkappen); worden gerestaureerd ten behoeve van woon- en bedrijfsruimte.
Gedempte Appelhaven 2 (beeldbepalend)	Koetshuis; verbouw en restauratie in volle gang.
Gerritsland 1	Woonhuis; verbouwd met nieuwe gevel.
Gerritsland 4	Karakteristiek pakhuisje; wordt verbouwd en vernieuwd.
Grote Noord 15 (beeldbepalend)	R. K. Kerk uit 1882. Voorgedragen voor Rijksmonumentenlijst. Plannen om te komen tot een Stichting St.-Syriacus en St.-Franciscuskerk.
Grote Noord 25 en 27 Grote Noord 29 (beeldbepalend)	Voormalige kantoorpanden. Sloopplannen i.v.m. vestiging C&A-kledingbedrijf. Voormalige Volksbazar Hermary. Plan tot sloop i.v.m. vestiging C&A-kledingbedrijf.
Grote Noord 31 (monument)	18e-eeuws herenhuis. Plan tot sloop i.v.m. vestiging C&A-kledingbedrijf met behoud van voorgevel.
Grote Oost 43 (monument)	Foreestenhuis uit 1724; Voorgevel wordt „afgepeld“ en gerestaureerd.
Grote Oost 114 (monument)	Truydemanhuis; restauratie in volle gang.
Kerkplein (voorl. rijksmonument)	Grote Kerk uit 1883. Restauratie en herstel in volle gang t.b.v. 32 woningen en winkel/bedrijfsruimte.
Kerkplein 39 (monument)	Voormalig Sint-Jansgasthuis uit 1563; delen van klauwstukken op trappen ontbreken; restauratie noodzakelijk.
Kleine Noord 11-13 (gesloopte monumenten)	Plan voor nieuwbouw op lege plek.
Kleine Noord 30 (monument)	Kosterswoning Noorderkerk; wordt gerestaureerd voor hergebruik; restauratie door Stichting Noorderkerk.
Kleine Noord 32 (monument)	Noorderkerk uit 15e eeuw; restauratie in opdracht van Stichting Noorderkerk in volle gang.
Koepoortsweg 29 (monument)	18e-eeuws herenhuis; wordt gerestaureerd en opgenomen in nieuwbouw van Lindendaal.
Korte Achterstraat 4 (monumenten)	Voormalig Hervormd Weeshuis met 16e en 18e-eeuwse delen. Vleugel langs Turfhaven wordt in- en uitwendig verbouwd ten behoeve van jongerencentrum.
Melknapsteeg (oostzijde)	Oude bebouwing tussen Italiaanse Zeedijk en Achter op 't Zand. Gesloopt voor nieuwbouw.
Muntstraat 4 (monument)	Voormalig politiebureau (wordt opgeknapt en verbouwd tot woningen met atelierruimten).
Vollerswaal	Nieuwbouw tussen Watertje en Pakhuisstraat in volle gang.
Zon 10 (monument)	17e-eeuws woonhuis; in verregaande staat van verval.

Restauratie Koetshuis

Grote Oost 114, restauratie.

Schoolsteeg met uitzicht op Grote Kerk in de steigers.

Grote Kerk, restauratie in volle gang.